

როლანდ თოფჩიშვილი

გელათის მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი

თედო სახოკია – პირველი ქართველი პროფესიონალი ეთნოლოგი/ანთროპოლოგი

XIX საუკუნის მეორე ნახევარსა და XX საუკუნის დასაწყისში საქართველოს არაერთი ინტელექტუალი მოვევლინა. ისინი საზოგადოებრივ და მეცნიერულ სფეროებში მოღვაწეობდნენ. თითქმის ყველას განათლება რუსეთსა და ევროპაში ჰქონდა მიღებული. ეს ინტელექტუალები ქვეყნისა და ხალხის მომავალზე ზრუნავდნენ. ბუნებრივია ისიც, რომ ამ პრობლემის გადასაწყვეტად მათთვის ერთ-ერთ მთავარ მიზანს მეცნიერების განვითარება წარმოადგენდა. განსაკუთრებული დაინტერესება იყო საქართველოს ისტორიისა და ქართული კულტურის მიმართ. არც ესაა გასაკვირი, რადგან საქართველოს მომავალი ქართველი ერის ცნობიერებზე გადიოდა. ასეთ დიდ მოღვაწეთა შორისაა თედო (თეოდოტი) სახოკია.

თედო სახოკია 1868 წლის 2 (14) მარტს სამეგრელოს სოფელ ხეთაში სასულიერო პირის – *ტიმოთე მღვდლის* ოჯახში დაიბადა. თუმცა სახოკიების გვარი ამ სოფლის მკვიდრი არ იყო. სახოკიები სენაკის ახლოს მდებარე სოფელ შხეფის მკვიდრნი იყვნენ. 1873 წლის საარქივო მონაცემებით, შხეფში 29 კომლი სახოკია მკვიდრობდა. სახოკიების შესახებ თედო სახოკია ავტობიოგრაფიაში წერს: „გადმოცემაა დარჩენილი, რომ ჩვენი წინაპარი რაჭველი გამყრელიძე ყოფილა. თავის სოფელში კაცი შემოკვდომია. სასჯელისა და მოკლულის ნათესავების მხრით შურის ძიებისათვის თავის დასაღწევად გამოქცეულა გორდში (ლენხუმში). აქ ცოლი შეურთავს და მისცემია ოთხი ვაჟი და ერთი ქალი. ... შემდეგ ... გამოქცეულან სამეგრელოში. აქ ჯერ **მისულან მარტვილის ტაძართან და ნიშნად ყმობისა და მონობისა კისრით გამობმულან ტაძრის კარების ბოქლომზე**. ამის შემდეგ ესენი ითვლებოდნენ მარტვილის ტაძრის ყმებად. ... გვარებიც გამოუცვლიათ. ორ ძმას სახოკიები დაურქმევიათ თავის თავისათვის და შხეფში დარჩენილან, ხოლო ორ ძმას

გახოკია აურჩევით თავის გვარად¹.¹ გადმოცემა ეთნოლოგიური თვალსაზრისით ფრიად საგულისყურია. მართლაც, აღნიშნული მიზეზით სხვაგან გადასახლება და გვარის შეცვლა იშვიათი არ იყო საქართველოში. საყურადღებოა კიდევ ერთი ფაქტი – სამეგრელოში მოსული სახოკიას წინაპარი მარტვილს სწირავს თავს, მარტვილის ყმა-გლეხი ხდება. ფეოდალიზმის დროს საქართველოს სხვა მხარეებში გადასახლებულებიც უმეტეს შემთხვევაში თავს ყმად ეკლესიას სწირავდნენ. შეწირვის რიტუალი – ელესიის კარზე ბოქლომით გამობმა – სამუდამოდ განამტკიცებდა და ხელშეუხლებელს ხდიდა მიგრირებულის გადაწყვეტილებას.

თედო სახოკია პირველი ქართველი პროფესიონალი ეთნოლოგი გახლდათ – განათლება საფრანგეთში ჰქონდა მიღებული. თუმცა, უნდა ითქვას, რომ თედო სახოკიას მეცნიერული ინტერესები უფრო ფართო იყო; მას აინტერესებდა ფოლკლორიც, ქართული ხატოვანი სიტყვა-თქმანიც, ანდაზებიც, და, რაც მთავარია, ის იყო მხატვრული ლიტერატურის საყოველთაოდ ცნობილი მთარგმნელი. სიცოცხლის ახალგაზრდული მონაკვეთი მეცნიერმა პოლიტიკასაც მიუძღვნა, რისთვისაც მეფის მთავრობამ ციმბირში გადაასახლა, თუმცა მან აქედან გაქცევა მოახერხა.

ეთნოლოგიის/ანთროპოლოგიის სპეციალობას თედო სახოკია საფრანგეთში დაეუფლა, ჯერ სორბონის უნივერსიტეტში, ხოლო შემდეგ უმაღლეს ანთროპოლოგიურ სკოლაში. ის წერდა: „ჩემი გული მიიწვევდა კერძოდ ეთნოგრაფიისაკენ, რომელიც, დაბოლოს, ჩემს სალიტერატურო მუშაობაში, ჩემს სპეციალობად უნდა გამეხადა“.² სტუდენტი თედო სახოკია პარიზში ლექციებს ისმენდა ისეთი მეცნიერებისაგან, როგორებიც იყვნენ: შარლ ლეტურნო, ანდრე ლეფევერო, ლ. მანუერიე, ლაბორდი... პირველი ეთნოლოგიური ნაშრომიც მეცნიერმა 1903 წელს პარიზის ანთროპოლოგიური სამეცნიერო საზოგადოების სხდომას მოახსენა, რომელიც ხალხური მედიცინის პრობლემას ეძღვნებოდა – „ყვავილ-ბატონები საქართველოში“. მოხსენებას დიდი ინტერესი გამოუწვევია. სხდომის მონაწილის პროფესორ მიშელ ზაბოროვსკის მოხსენება ასე შეუფასებია: „ბატონი სახოკიას სიტყვა დიდი ინტერესით მოვისმინეთ. ქართველებს ავადმყოფობანი წარმოდგენილი ჰქონიათ სულების სახით, ისევე როგორც ამას ადგილი ჰქონდა შუა საუკუნეების ევროპაში და დღემდე გადმონაშთის სახით შემორჩა ევროპის ზოგიერთ ქვეყანაში. ...ამისაგან განსხვავე-

¹ თ. სახოკია. ავტობიოგრაფია. კრებ.: „თედო სახოკია“. თბ. 1969, გვ. 202.

² თ. სახოკია. ავტობიოგრაფია, გვ. 228.

ბით, როგორც ბატონმა სახოკიამ მოგვახსენა, ქართველებში გადაძვებ სენთა სულელები ადამიანთა სახით, ღვთაებადაც კი ჰყოლიათ წარმოდგენილი. ამის მაგალითი სხვა ხალხებში ჩვენ არ ვიცითო“.³ მოხსენების მაღალი სამეცნიერო ღირებულების გამო თელო სახოკია პარიზის საანთროპოლოგიო საზოგადოების საზღვარგარეთელ წევრ-კორესპონდენტად აირჩიეს.⁴ აღნიშნული ნაშრომი იყო პირველი, რომელიც ქართველთა ტრადიციების შესახებ უცხოეთში (ფრანგულ ენაზე) დაიბეჭდა. გარდა ფრანგული ენისა, ეთნოლოგიური ნარკვევები მას დაწერილი და დაბეჭდილი აქვს აგრეთვე რუსულ, ინგლისურ და იტალიურ ენებზე.

თელო სახოკიამ საფრანგეთის გარდა, ახალგაზრდობის წლებში მოიარა ევროპის სხვა ქვეყნებიც: იტალია, შვეიცარია, ბელგია. ევროპის ქვეყნებში მოგზაურობისას ის ცდილობდა დაეფიქსირებინა ისეთი ტრადიციები, რომელიც ქართულ ტრადიციებთან ახლოს იდგა. ამ თვალსაზრისით ყველაზე დიდი შთაბეჭდილება მასზე იტალიას მოუხდენია: „ყველაზე მეტი შთაბეჭდილება ჩემზე იტალიამ დასტოვა თავისის ჩამორჩენილობით, რა თქმა უნდა, ევროპის სხვა ქვეყნებთან შედარებით, და, ამასთან, გასაოცარის მსგავსებით ჩვენს ქვეყანასთან როგორც ბუნებით, ისე ეკონომიურის ყოფითა და მკვიდრთა ზნე-ჩვეულებით“.⁵ იტალიაში თელო სახოკია არა მხოლოდ იტალიურს სწავლობდა, არამედ ისეთ დიდ ქართველ მოღვაწესაც ეხმარებოდა ნაწერების დასაბეჭდად მოზადებაში, როგორც იყო *მიქელე თამარაშვილი*.

თელო სახოკია, როგორც ეთნოლოგი მეცნიერი, პირველ ყოვლისა, შესანიშნავი საველე მუშაკი გახლდათ. ამიტომაც ის დიდ ყურადღებას აქცევდა ეთნოგრაფიული მასალის ზუსტ ჩაწერას. გიორგი ჩიტაია წერდა: „თელო სახოკია თავის ეთნოგრაფიულ ჩანაწერებში მოვლენებსა და ფაქტებს აღწერს საკმარისი სისრულით, თითქმის ყოველმხრივ და ზუსტად. ის თავის დროისათვის მომზადებული, გამჭრიახი და გონებამახვილი მკვლევარი ეთნოგრაფია. თელო სახოკიას ეთნოგრაფიულ ნაწერებში უხვადაა მოცემული საქართველოს ეთნოგრაფიული სინამდვილის ამსახველი მასალა და ამავე დროს რიგი მეცნიერული ღირებულებების მქონე საკითხი მართებულადაა დასმული და სათანადოდ გადაწყვეტილი“.⁶ აქვე უნდა აღვნიშნოთ ის ფაქტი, რომ მეცნიერი მხოლოდ ისტორიულ ეთნოგრაფიული ფაქტების დაფიქსირებას როდი ახდენ-

³ გ. ჩიტაია. თელო სახოკიას სამეცნიერო მოღვაწეობა. კრებ.: „თელო სახოკია“, გვ. 3.

⁴ თ. სახოკია. ავტობიოგრაფია, გვ. 228.

⁵ თ. სახოკია. ავტობიოგრაფია, გვ. 229.

⁶ გ. ჩიტაია. თელო სახოკიას სამეცნიერო მოღვაწეობა, გვ. 9.

და, სადაც კი მოგზაურობდა, მხარისა და ამა თუ იმ სოფლის მის თანამედროვე მღვდმარეობას ასახავდა, აფიქსირებდა ნოვაციებს. საამისოდ შეიძლება გავიხსენოთ გურიაში რუსული ოჯახების გაჩენა და აქ დასახლებულ რუსთა გაქართველების ფაქტებზე საუბარი, ქართულ ტრადიციებზე თანდათანობით გადასვლა. ნოვაციის მეორე ფაქტად შეიძლება გურიაში ჩონგურის ნაცვლად გიტარის გავრცელება დავასახელოთ, რასაც ის არ მიესალმებოდა. ადრე მოპოვებულ მასალას ადარებდა შემდეგ შეგროვებულ მონაცემებთან. თედო სახოკიას მიერ მოპოვებულ ეთნოგრაფიულ მონაცემებს სხვა მხრივაც აქვს დიდი მნიშვნელობა, მან დაგვიტოვა ისეთი მოვლენებისა თუ ფაქტების აღწერილობა, რომელიც შემდეგ ახალი ცხოვრების შემოსვლის გამოისობით მალე გაქრა. ველზე მუშაობისას თედო სახოკია პარალელურად სხვა მნიშვნელოვან სამუშაოსაც ასრულებდა – ის აგროვებდა ეთნოგრაფიულ კოლექციებს. მის მიერ შეგროვებული ეთნოგრაფიული ექსპონატები დაცულია არა მხოლოდ საქართველოში (საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში), არამედ უცხოეთშიც (პეტერბურგის ხალხთა ეთნოგრაფიულ მუზეუმში, პარიზის ადამიანის – საფრანგეთის ანთროპოლოგიური საზოგადოების – მუზეუმში) და სხვ. თედო სახოკიას შეგროვებული კოლექციები კი რამდენიმე ასუელით განისაზღვრება.

პირველმა ქართველმა პროფესიონალმა ეთნოლოგმა თავისი მოღვაწეობა ეთნოლოგიაში საქართველოს სხვადასხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეში მასალების მოპოვებით დაიწყო – ეს იყო დასავლეთ საქართველო: გურია, აჭარა, სამეგრელო-საშურხაყანო, აფხაზეთი, რაჭა. თუმცა, უნდა ითქვას, რომ პირველი ასეთი დაკვირვება მან შიდა ქართლზე მოახდინა, რომლის ერთ-ერთ სოფელში 1889 წელს მასწავლებლობდა. მეცნიერი თავის ავტობიოგრაფიაში ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ ქართული ენის დახვეწა სწორედ აქ მოახდინა, აქ ჩაეყარა საფუძველი ქართული ხატოვანი სიტყვა-თქმანის ლექსიკონზე მასალების შეგროვებას. საქართველოს სხვადასხვა მხარეში შეკრებილი ეთნოგრაფიული მასალები მოგზაურის ჩანაწერების სახითაა წარმოდგენილი, მაგრამ ეს მას ხელს არ უშლის იმაში, რომ ასეთ მასალას ღრმა მეცნიერული ანალიზი გაუკეთოს. მოგზაურობის შთაბეჭდილებებს კი მაშინვე ქართველ ხალხს აცნობდა, იმდროინდელ ჟურნალ-გაზეთებში ბეჭდავდა.

დავიწყეთ გურით. აქ ჩასული თედო სახოკია, პირველ რიგში, არა მხოლოდ გურიის, არამედ აქ მცხოვრები ხალხის სილამაზეზე საუბრობს: „მომელოდა ნახვა გურულებისა, რომელთაც სილამაზით, სიცქებით და სხვა სანაქებო თვისებებით თითქოს განსაკუთრებული და თან საპატიო ადგილი

უჭირავთ ქართველებში“.⁷ გურიის ეთნოგრაფიულ ყოფას, მატერიალური კულტურის ძეგლებს თელო სახოკია ხშირად ადარებს სხვა მხარეებისას. მისი ყურადღება ამ მხრივ მიუქცევია გადასაზიდ სატრანსპორტო საშუალებას. შენიშნული აქვს, რომ „ურმები აქ პატარები იციან, თან თვლებიც ერთნაირია, სქელი ფიცრისაგან გაკეთებული“. გურიაში ურემში შებმული კამეჩი ვერსად ნახა, მხოლოდ ხარები ჰყავდათ შებმული. ამ ფაქტს კი იმით ხსნის, რომ „კამეჩი, როგორც დარბაისელი პირუტყვი, აჩქარებას ერიდება. გურულის ხასიათს უფრო ხარი შეეფერება, მის გემოზე ხარიღა ივლის“.⁸

თელო სახოკიამ გურიაში საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეთა შორის შიდა სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირებიც გამოავლინა, კერძოდ, მეგრელი მწყემსების ჯოგების გურიაში გადმოყვანის ფაქტები, რომლებსაც არა მხოლოდ ზაფხულში, არამედ ზამთარშიც გურიაში ჰყავდათ საქონელი. მას მოყვანილი აქვს საინტერესო დიალოგი მეგრულ კვარაცხელიასთან, რომელიც სოფელ ჯვარიდან იყო: „– ამ სიშორეზე რად გადმოხვეწილხართ? – რად, ბატონო, და ჯოგი გყავს გურიაში. ...ჩვენი თუღათ სული გურულებს: ჩვენ რომ არ მოვდიოდეთ სამეგრელოდან, მთელი გურია უყველოდ დარჩებოდა. ჩვენს მეტს აქ არავის ჰყავს საქონელი. მთებში ზაფხულობით სულ ჩვენი, მეგრელების, საქონელი ბალახობს“.⁹ დადასტურებული აქვს აჭარელი ჯამ-ჭურჭლის დამამზადებლები, რომლებიც თელო სახოკიას გომის ტყეში უნახავს. აჭარლები ჯამ-ჭურჭელს ადგილობრივი მოსახლეობისათვის აკეთებდნენ. თელო სახოკია ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ „გურიაში საქონელი იმდენი ჰყავთ, რომ ოჯახში საჭიროებისათვის ეყოთ. ... არც საზაფხულო იალალებზე აღიან. ასე და ამ გვარად, მწყემსობა აქაურს მთებზე მეგრელების მონოპოლიად გამხდარა“.¹⁰

გურიაში მოგზაურობისას თელო სახოკია ტოპონიმებითაც დაინტერესებულა. საინტერესოდ გვესახება ტოპონიმ „ოზურგეთის“ მისეული ახსნა. ტოპონიმში ის ო- ზანურ პრეფიქსს გამოჰყოფს, რაც ქართულ სა-ს შეესატყვისება. ასე რომ, „ოზურგეთის“ მისეული განმრტება საზურგეთია.

დაწვრილებით აღწერს გურიაში გავრცელებული სახლის ტიპებს: „სინესტის შიშით ქვიტკირის სახლებს აქ იშვიათად აშენებენ. უფროსერთი აქაური სახლი ფიცრისაა, კედლებს გარშემოკრული აქვთ სიმაღლეზედ თხელი

⁷ თ. სახოკია. მოგზაურობანი: გურია, აჭარა, სამურზაყანო, აფხაზეთი. ბათუმი. 1985, გვ. 9.

⁸ თ. სახოკია. მოგზაურობანი, გვ. 11.

⁹ თ. სახოკია. მოგზაურობანი, გვ. 29-30.

¹⁰ თ. სახოკია. მოგზაურობანი, გვ. 131.

ლამფები, ლურჯად შეღებილი, რაიცა თავისებურ ელფერს აძლევს აქაურ სახლებს. ... თითქმის ყველას ერთსართულიანი ოდები უდგათ, გადახურული კრამიტით ..., რომელსაც გურიაშივე, სოფ. აკეთში აკეთებენ. აქაური სახლის საძირკველი აღწახვევის სიმაღლეზედ ღვას, დეღამიწიდან ამორებული“.¹¹ ერთ სოფელში თუ ძირითადად კრამიტით გადახურული სახლები უნახავს, სხვაგან ყავრით გადახურული სახლები დაადასტურა და მხოლოდ იშვიათად ხვდებოდა ისლით გადახურული სახლი. საგულისყოფო ფაქტია, რომ სოფელ გომის მკვიდრნი ადგილზე ხის სახლების გაკეთებითა და გაყიდვით იყვნენ დაკავებული: „გომელებს ამ ტყით უდგათ სული. მთელი ზამთარი შიგ მუშაობენ, ამზადებენ სახლის ასაშენებლად მასალას, მერე სოფელში ჩამოაქვთ, სახლს ღვამენ და სხვა სოფლელებზედა ჰყიდიან. ნაყიდს სახლს შლიან, ურემზე უდებენ და 30 კილომეტრისა და მეტ მანძილზე მიაქვთ. სახლის დაშლა და ხელახლა მისი დადგმა შეიძლება კაცმა ოთხ-ხუთ დღეში მოასწროს“.¹²

გურიაში მოგზაურობისას თედო სახოკიამ გვერდი ვერ აუარა სამზარეულოსაც, რომელიც ეზოში „მთავარი სახლიდან 15-20 მხარის მოშორებით“ ჰქონდათ აგებული. ადგილობრივები დღე-ღამის ძირითად ნაწილს ამ სამზარეულოში (როგორც ადგილობრივები უწოდებდნენ – „სამზადში“) ატარებდნენ. მთავარ სახლში, ან ოღამში, მარტო დასაძინებლად და სტუმრის მისაღებად შედიოდნენ. საჯდომად გურულები „ჯორკოს“ – ტლანქად გათლილ ჯირკვებს ხმარობდნენ. როგორც ვნახეთ, გურიაში ბუნებრივ-გეოგრაფიული პირობების გამო ხის საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობები იყო გავრცელებული. იგივე შეიძლება ითქვას სასულიერო ნაგებობებზე – ეკლესიებზე; გურიაში თედო სახოკიას ძირითადად ხის ეკლესიები აქვს დადასტურებული.

თედო სახოკია ვრცლად ჩერდება ღომის კულტურაზე, რომელიც გურულებს, სიმინდის გავრცელების მიუხედავად, კვლავ მნიშვნელოვანი რაოდენობით მოჰყავდათ. დაწვრილებით საუბრობს მისი თესვის, მოსავლის აღების, გაცეხვის შესახებ, რაც საკმაოდ შრომატევადი იყო, ახასიათებს წყლის ჩამურს, საცეხველს, ანუ „ფეხის ჩამურს“. გურიაში ექვსი ჯიშის ღომი ყოფილა გავრცელებული, – „თეთრი“, „ბარამულა“, „ძირდაბალი“, „შვიდკვირა“, „ხუჭილა“, „ჯორიელა“, რომელთაგან ყველაზე უკეთესი პირველი ყოფილა, რომელიც, თურმე „სიმწიფეს ითმენდა“, დამწიფებიდან ერთი კვირის შემდეგაც შეიძლებოდა მოკრეფილიყო.

¹¹ თ. სახოკია. მოგზაურობანი, გვ. 26.

¹² თ. სახოკია. მოგზაურობანი, გვ. 56.

გურულთა მეურნეობის ერთ-ერთი ძირიადი დარგი მეფუტკრეობაც ყოფილა. ერთ-ერთი სოფელი (გომი), „სანთლის არაყითაც“ ყოფილა სახელგანთქმული. სანთლის არაყს კი ძირითადად მთის კალთებზე მდებარე სოფლებში (ერკეთი, სურები, ჭანეთი, აჭი...) ხდიდნენ. ბევრს ხდიდნენ ჭაჭის არაყსაც. XIX საუკუნის ბოლოს „ადესის“ გავრცელების მიუხედავად, ჯერ კიდევ ფართოდ ყოფილა გავრცელებული ადგილობრივი ვაზის ჯიშები, კერძოდ კი, „ჩხავერი“: ლიხაურსა და სხვა სოფლებში თელო სახოკიას ჩხავერით გამასპინძლებიან: „ქაიხოსრო თაყაიშვილის შვილმა ნიკიფორემ სახლში შეგვიპატიუა და ნამძვილ, უხადო „ჩხავერის“ ღვინის გემო გვაჩვენა. აქაური „ჩხავერი“ იმნაირადვეა ნაქები, როგორც შემოქმედისა. ჩხავერის ვაზი აქ კიდევ იმდენი დარჩენილა და ღვინო იმისი იმდენი დგება, რომ სტუმარს ასე თუ ისე უმასპინძლებიან იმით. „ჩხავერის“ გვერდით „ადესას“ დაუჭერია ალაგი. მაგრამ აქაურ „ადესასაც“ ძალა მოჰმატებია, ეტყობა, კარგ ნიადაგს საუკეთესოდ გადაუგვარებია“.¹³ თელო სახოკიას არც ის გამორჩენია მხედველობის არედან, რომ ვაზი გურიაში ძირითადად ღობეებზე მდგომ თხმელის ხეებზე იყო აშვებული. „ხეები ვაზებით არის დაბანდული. ზოგ ხეზე ღობიოც კი გასულა და მისი წითელი ყვავილი ლამაზად არის შეხამებული ხის მწვანე ფოთლებთან. ღობიოს მოკრეფა რომ მოუნდეს პატრონს, – 7-8 მხარის სიმალლეზე უნდა ავიდეს ხეზე“.¹⁴ მეცნიერს არც სხვა ჯიშის ყურძნისაგან დაყენებული ღვინო გამორჩენია ყურადღების არედან, კონკრეტულად ის „მტევან-დიდის“ წვენს ასახელებს. გეოგრაფიული ფაქტორებიდან გამომდინარე თელო სახოკიას დაფიქსირებული აქვს ფაქტი, რომ სოფელ ბახვში ვენახები სოფლიდან 10 და 15 კილომეტრის დაშორებით ჰქონდათ.

როდესაც გურიაზე წერდა თელო სახოკია, ბუნებრივია, „აგუნასაც“ ვერ აუვლიდა გვერდს. აგუნას „მიწის ნაყოფისა და ჭირნახულის კერპთაყვანისმცემლობის დროის ღმერთმფარველს“ უწოდებდა. „ახალი წლის ანუ კალანდის წინა ღამეს მამა სახლისა გაუძღვება დანარჩენ წევრთ ოჯახისას და მიუძღვება მარანში. ხელში ყველას ანთებული თაფლის სანთელი უჭირავთ; თან მიაქვთ ხაჭაპური, ღვინო და ღორის თავი. ოჯახის უფროსს, გარდა ამისა, ხელში თოხი ან ცული უჭირავს. მივა გადმოპირქვავებულ საწნახელთან და ურტყამს ცულს ან თოხის ყუით, თანაც შემდეგ ლექსს ამბობს: **აგუნა, აგუნა, გამეიარე, // ბახვი, ასკანა გადმეიარე, // ჩვენს მამულში ყურძენიო, //**

¹³ თ. სახოკია. მოგზაურობანი, გვ. 80-81.

¹⁴ თ. სახოკია. მოგზაურობანი, გვ. 55.

მტრის მამულში ფურცელიო. // ჩვენს მამულში გოდრითაო, // მტრის მამულში გიღლითაო“.¹⁵

სტუმართმოყვარეობის ტრადიციებიც არ დარჩა თედო სახოკიას ყურადღების მიღმა. ერთ-ერთ სოფელში უცნობი გადაუდგა და მგზავრები სახლში მიიწვია. მეცნიერს სიტყვა-სიტყვით აქვს მოყვანილი მასპინძლის სიტყვები: „– რაკი აქედან მობრძანდით და ჩემს ქოხის პირდაპირ გაიარეთ, თუ შეიძლება, იმდენი პატივი მეცით, ჩემს ღარიბ ქოხში შემობრძანდით. მართალია, თქვენ საკადრის პატივს ვერ გცემთ, მარა მაინც ნუ გამიწყრებით... ხომ მოგეხსენებათ ღარიბი კაცის საქმე... თქვენი ხელის ნარეცხი დასტუეთ ჩემს სახლში“.¹⁶ ირკვევა, რომ გურულები საპატიო სტუმარს სახლში სწორედ ბოლოს მოყვანილი სიტყვებით („თქვენი ხელის ნარეცხი დასტუეთ ჩემს სახლში“) იწვევდნენ.

თედო სახოკიას გურიაში მოგზაურობისას არც წინარექრისტიანული რწმენა-წარმოდგენები გამორჩენია. ერთ-ერთი სოფლის სახლიდან გასვლისას მისი ყურადღება მიიქცია „პაპა-ჯვარმა“: „სახლიდან გამოსულნი ლატანს წავაწყდით, 6-7 მხარის სიგრძის, ეზოს შუაალაგას დარჭობილს. რა თქმა უნდა, თავისი საფუძველი აქვს ამ ლატანს, თავისი დანიშნულება. წვერში ჯვარი აქვს გაკეთებული და ზედ გადაუკიდათ ეკლის გვირგვინი: ქრისტიანობა და პირველყოფილი ანიმიზმი ერთმანეთში არეულა. ეს გახლავთ „პაპა-ჯვარი“, ანუ იარაღი, მფარველი იმ ოჯახისა, სადაც იგი დასმულია. გურულს გამოცხადებული მტრის არ ეშინია იმდენად, როგორც უჩინარისა, დაფარულისა, მისი ფრთაშესხმული ფანტაზიის მიერ წარმომობილისა. ჯერ კიდევ გულუბრყვილოთ სწამს, რომ ჩვენი ცოდვილი ქვეყანა სავსეა ათასგვარ მზაკვარ-მაცდურებითა, რომელნიც ადამიანს, მოსისხლე მტრებივითა ჰყავთ გადაკიდებული, ყოველსავე სიავეს უშვრებიან. გურულის წარმოდგენით, კუდიანებს წელიწადში ერთ დღესა აქვთ ბენეფისი, – დღესასწაული, ეს არის „დადგის“, ანუ პირველ ენკენისთვის წინა ღამეს. მაშინ გურული, ოჯახის სახლის უფროსი უეჭველად აკეთებს ზემოაღწერილ „პაპა-ჯვარს“ და ეზოში გამოჩინებულ ალაგას მიწაში ჩაარჭობს. ამასთანავე „პაპა-ჯვარით“ შეიარაღებს ყანებს. „მღალავი“, ავი განზრახვით შემოსული, თავის ბოროტ თვალებს ამ ოჯახის მცველს „პაპა-ჯვარს“ ვერ ააშორებს. შეხედავს თუ არა, თითქორამემ შეულოცაო, ყოველი მისი გრძნეულობა დუნდება, უძლური ხდება.

¹⁵ თ. სახოკია. მოგზაურობანი, გვ. 115.

¹⁶ თ. სახოკია. მოგზაურობანი, გვ. 62.

წყევლით ბრუნდება უკან ხელცარიელი, დამარცხებული მღალავი“. „გარდა „პაპა-ჯვარისა“ გურიაში სხვა საშუალებასა ხმარობენ „მღალავის“ საწინააღმდეგოდ, სახლს, სამზარეულოს, ხულას, სასიმიინდეს, ბოსელ-საქათმეს, მარნის კარებს თაფლის სანთლის პაწია გუნდებს აკრავენ; შემდეგ ღიასახლისი ოჯახის ყველა წევრს სათითაოდ ჯვარედინად მიაკრავს თავზე იმავე სანთლის გუნდებს: ერთს შუბლზე და ორს იქით-აქეთ საფეთქლებზე, აგრეთვე თმაზედ. ამ სახით „შებეჭდილი“ უნდა იყოს შინაური ოთხფეხი საქონელიცა. სანთლის ცვა-ფარვა სჭირდებათ უსულო ნივთებსაც: სატევარს, თოფს, სახლის ავეჯს, ჯამ-ჭურჭელს, ტანისამოსს, მიძინოს, ჩიტბადეს. დასასრულ, იმ ღამეს, რომელსაც „შეცვა ღამე“ ჰქვია, მზის ჩასვლისთანავე მთელ სოფელში თოფებს ისვრიან და თან ხმამაღლა ჰყვირიან: „ჰაუჰო! შენი სვი და შენი ჭამე, ჩემსა ჯვარი ღამიწვერე“... თუ მოახერხებენ, არც იძინებენ იმ ღამეს“.¹⁷

თედო სახოკიას გურულთა სამოსიც არ დარჩა დაკვირვების გარეშე. განსაკუთრებით აღნიშნავს ქალის სამოსის თავისებურებას, კერძოდ, თავსაბურავისას: „ზოგს მარლის ნაჭერი წითლად შეუღებავს და რკინის ჩხირით ქორზე მსუბუქად დაუკრავს, ასე გვერნებათ, წითელი ნისლის ნაჭერი აკრავს თავზესაო. ... ყველაზე მეტად უხდებათ აბრეშუმის ყაბალახები, თავზე ვაჟურად შემოხვეული. ქალი მაუდის ყაბალახსაც ატარებს, მაგრამ ტარებაც არის და ტარებაცა! აქაურ ქალს ყაბალახის ტარებაშიც თავისებური, სხვათაგან განსხვავებული გემო და შნო ეტყობა. ცალი წვერი წმინდა მაუდის ყაბალახისა მრგვალად აქვს მოხვეული და 2/3 ყაბალახისა წელზე ჩამოშვია თმასავით“.¹⁸

ვრცლად ჩერდება თედო სახოკია ზოგიერთი გვარის შესახებ. განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს თავდგირიძეების გვარს, რომლებიც თათქრიძეებიდან მომდინარეობდნენ, სამცხიდან წარმომავლობენ და ცხოვრობდნენ აჭარასა და გურიაში.

XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში გურიის სოფელი ისეთივე პრობლემის წინაშე იდგა, როგორც დღეს. საუბარია განათლებული ადამიანების მიერ სოფლების მიტოვებაზე. თედო სახოკია კითხვას სვამდა: „რა იქნენ უმაღლესი სწავლით აღჭურვილნი შვილნი გურიისა? ემსახურებიან თუ არა გურიას, თვით გურიაშივე? სამწუხაროდ, ამაზედაც უარყოფითი პასუხი უნდა მოგახსენოთ. იქნება, ჩვენი ცხოვრების უკუღმართი პირობები იყოს ამის მიზეზი? რა მოგახსენოთ. საქმე ის გახლავთ, რომ აქაურობ-

¹⁷ თ. სახოკია. მოგზაურობანი, გვ. 63-64.

¹⁸ თ. სახოკია. მოგზაურობანი, გვ. 77.

ას გასცლიან სწორედ ისინი, ვისაც ყველაზე მეტის სარგებლობის მოტანა შეუძლიათ თავისი სოფლისათვის, ვისაც სამშობლო სოფელი ყველაზე მეტს მოსთხოვს. ყველანი დიდ ქალაქებს, თბილს ადგილებს ეტანებიან. სოფელი ათასში ერთხელ თუ მოაგონდებათ...“¹⁹ პირველი ქართველი პროფესიონალი ეთნოლოგის ეს სიტყვები თანამედროვეობასაც ეხმიანება. თუმცა მაშინდელი და დღევანდელი სოფლის მდგომარეობა ძალიან განსხვავდება ერთმანეთისაგან. მაშინ სოფლიდან თუ მხოლოდ განათლებული ადამიანები მიდიოდნენ და სოფლის სასიკეთოდ არაფერს აკეთებდნენ, სოფელი მწარმოებელი გლეხისაგან არ დაცლილა. დღეს კი ქართული სოფელი, მათ შორის, გურიაში მძიმე მდგომარეობაშია, ის მოსახლეობისაგან დაცლილია.

თედო სახოკიას წიგნს „მოგზაურობანი“ თუ თვალს გადაავლებთ, მაშინვე შევაძინებთ, რომ საქართველოს ოთხი მხარის ეთნოგრაფიისადმი მიძღვნილ ამ წიგნში ყველაზე დიდი მონაკვეთი აჭარისადმი მიძღვნილი. მართალია, თედო სახოკიამდე აჭარაში *დიმიტრი ბაქრაძე* და *გიორგი ყაზბეგიც* იმყოფებოდნენ, მაგრამ არცერთი მათგანის ინტერესს ეთნოგრაფია – ამ ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარის მცხოვრებთა ტრადიციები და წეს-ჩვეულებები – არ წარმოადგენდა. პარიზში განსწავლული მეცნიერი პირველი იყო, რომელიც ახლად შემოერთებული და გამუსლიმებული აჭარის ყოფითა და კულტურით დაინტერესდა. უნდა ვთქვათ, რომ ის აქ მხოლოდ ეთნოგრაფიული ფაქტების აღრიცხვით არ კმაყოფილდებოდა; მას ასევე აინტერესებდა ისტორია, ტოპონიმები, მხარის თანამედროვე მდგომარეობა. აჭარაში თედო სახოკიამ ერთი თვე დაჰყო და ფრიად მნიშვნელოვანი მონაცემებიც დაგვიტოვა: „მისი მოგზაურობის ერთთვიანი შთაბეჭდილებები იმდენად ზუსტად და შთამაგონებლად აღწერილი, რომ იფიქრებ, ავტორი ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ამ კუთხეში ცხოვრობდა და ხალხში ტრიალებდა“.²⁰

აჭარაში თედო სახოკია გურიის ახლადდაარსებულ კურორტ ბახმაროდან გადავიდა. პირველი შეხვედრა აჭარლებთან ბახმაროსთან ახლოს მდებარე სოფელ ღორჯომის იაილაზე ზოტიყელში მოუხდა. იაილას მეცნიერი, სრულიად სამართლიანად, „საზაფხულო სოფელს“ უწოდებს. საზაფხულო სოფლიდან მისი ყურადღება „სოფლის სასტუმრომ“ მიიქცია, რომელიც განმარტოებით იდგა, „ხის დაბალი, მხარნახევრის სიმაღლე, ჯარგვალი, ორთვლიანი“. ცნობილია, რომ სოფლის სასტუმრო სახლები აჭარისათვის ტრა-

¹⁹ თ. სახოკია. მოგზაურობანი, გვ. 102.

²⁰ რ. სურმანიძე. ნაცნობი და უცნობი თედო სახოკია. ბათუმი. 2004, გვ. 58.

დიციული იყო: „ვინც აივლის და ჩაივლის, ყველა მგზავრს აქვს სრული ნება შიგ გაჩერდეს, ღამე გაათიოს და მერე გზა განაგრძოს და ღამის გასათივი სასყიდელი კი არავის მისცეს, და არცა ვინა სთხოვს“.²¹

ზოტიყელში მისული თელო სახოკიას ყურადღება, პირველ რიგში, აჭარელთა სამოსმა მიიქცია, რომელიც შედგებოდა *შალის მოკლე ჩაქურისაგან, დომლოლისაგან, ნოჭებთან, ტოტებეიწრო ძიგვისაგან, შალისავე სქელი ჭრელი წინდებისა და ქალამნებისაგან*. აჭარელს წელზე *ბრტყელი ქაპარი* ჰქონდა შემორტყმული, თავზე კი *ყაბალახი* ან *ფესი* ეხურა.

თელო სახოკიას ყურადღება აჭარელთა მეტყველებასაც მიუქცევია; ის აღნიშნავს, რომ „აჭარელნი ძლიერ მმოსაენი გამხდარან მაჰმადისა, მაგრამ ქართული ენა მაინც შერჩენიათ. ერთმანეთში სულ ქართულად ლაპარაკობენ. მაგრამ ყური უნდა შეაჩვიოთ. პირველ ხანში გიძნელდებათ მათი ნათქვამის გაგება. დიდი განსხვავებაა გურულ სხაპასხუპით ლაპარაკსა და აქაურების დინჯ ლაპარაკს შორის. ამ მხრივ აქაური ქართულეს უფრო მოგაგონებთ, ვიდრე დასავლეთ საქართველოს მკვირცხლ მკვიდრსა. თვითონ ნელი მიმოხვრა, აუჩქარებლობა მათს ლაპარაკს შეეხამება“.²² სხვაგან ის კვლავ უბრუნდება ქართული ენის მდგომარეობას. ამ საკითხის შესახებ ასკვნის: „ქართული ენა, მიუხედავად საშინელი ბრძოლისა, რომელიც სარწმუნოების გავლენით მაჰმადიანობამ გამართა მასთან, თითქმის ხელშეუხებლად და პირვანდელი სიწმინდით დაცულია შიდა აჭარაში და განსაკუთრებით იმ ადგილებში, რომელიც ზედ აკრავს გურიას. მაგალითად, სოფ. ჭვანის ქართული განთქმულია და შიგ მრავალ საუნჯესა ვპოულობთ ჩვენი ძველი ენისა“. „ოჯახში ყველა ქართულად ლაპარაკობს. მეტადრე ქალები არიან წმინდად დამცველნი ჩვენი ენისა“.²³

თელო სახოკია აჭარელთა მატერიალური კულტურის თითქმის ყველა ელემენტს შეეხო, პირველ რიგში კი, საცხოვრებელ ნაგებობებს: „ყველა ოჯახს თავისი კონალი (სახლი) აქვს, ორსართულიანი, მრგვალის ძელებისაგან აგებული“. ჩვეულებრივ, ისევე როგორც ჭოროხის აუზის სხვა ქართულ მხარეებში, ზედა სართულში ჯალაბი ცხოვრობდა, ქვედაში კი საქონელი ჰყავდათ.

დასავლეთ საქართველოსაგან, ეთნოგრაფიული თვალსაზრისით, აჭარა იმითაც განსხვავდებოდა, რომ აქ ცხიმად არა მცენარეულ ზეთს, არამედ კარაქს გამოიყენებდნენ და დიდი რაოდენობითაც ამზადებდნენ. საყურადღებოა,

²¹ თ. სახოკია. მოგზაურობანი, გვ. 146.

²² თ. სახოკია. მოგზაურობანი, გვ. 149.

²³ თ. სახოკია. მოგზაურობანი, გვ. 235.

რომ იმ დროს აჭარაში მაწონს იშვიათად აკეთებდნენ და თუ აკეთებდნენ – ცხვრის რძისაგან.

თედო სახოკიას აჭარაში ყველაფერი აინტერესებდა, მათ შორის, სახე-
ლებიცა და გვარებიც: „აქაურ მცხოვრებ ქართველებს, როგორც მაჰმადიან-
ებს, სახელები ყველას ოსმალური ჰქვია. ზოგს გვარებიც გამოუცვლიათ ოს-
მალურ გემოვნებაზე, მაგრამ რომ ჰკითხოთ, ყველამ იცის ქართულად რა
გვარი ჰქონიათ“. მოხმობილი აქვს ის ქართული გვარები, რომლებსაც თ. სა-
ხოკია ადგილზე ადასტურებდა. მემკვიდრეობითი სახელების აჭარაში ძალიან
დიდი ხნის ტრადიციას სოფლის სახელებიც ადასტურებს, რომლებსაც მეც-
ნიერი ჩამოგვივლის: *ვოგაძე, დარჩიძე, იაკობიძე, კვიციანიძე, ლაკლაკიძე, მა-
ხალაკიძე, ნანოშვილები, პაქსაძე, პაპაშვილები, ღორჯომელაძე, ცინტარიძე,
წინარიძე, ხაბელაშვილები, ჯაბნიძე* და სხვ. საყურადღებოა, რომ აჭარაში
მას აქვს დადასტურებული გვარი დვალძე, პარხალიშვილი, ფოცხოველი.
ცალკე მიუქცევია ყურადღება თავადაზნაურული გვარებისათვის: *თავღვირიძე,
ბეჟანიძე, შარვაშიძე, ხიმშიაშვილი...*

თედო სახოკია ვრცლად საუბრობს აჭარელთა იმ სამეურნეო-ეკონომ-
იკურ კავშირებზე, რომელიც სხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეების
მკვიდრებთან ჰქონდათ. მხოლოდ რამდენიმე ფაქტს მოვიხმობთ: „ჩრდილას“
**გზა ერთ საუკეთესო გზად ითვლება აჭარაში. ამ გზით ზაფხულში შეუწყვე-
ტელი მისვლა-მოსვლა აქვთ აჭარლებს გურიაში.** აქედან, განსაკუთრებით,
სიმინდის სასყიდლად გადიან, იმიტომ რომ აჭარელს ჭირნახული იშვიათად
გაჰყვება მარტამდე ან აპრილამდე. ზოგს იანვარშიც შემოეღებოდა სიმინდი. მე-
რე სულ ნაყიდითა ცხოვრობენ აქაურები“; „ახლოს აქვთ მშვენიერი საზაფ-
ხულო საძოვრები და საქონლის მოშენებას მისდევენ. აკეთებენ ერბოს,
ყველს, რომელსაც გურიაში, ან კიდევ ბათუმში ასაღებენ“; „აქ იშვიათია თა-
ვისი მოსავალი ვისმე წლის თავამდე გაჰყვეს. იძულებულნი არიან მეზობელ
გურიაში გადავიდნენ ხოლმე, თუ ერბო აქვთ, თან გადაიტანონ და სიმინდში
გაცვალონ ან, თუ ფული აქვთ იყიდონ და აჭარაში ჩამოიტანონ. ... მაისიდან
მოყოლებული მთელი ზაფხულის განმავლობაში ქარავანი ქარავანს მისდევს
გურიაში გადასასვლელად. მომეტბულად მიდიან ზოტიყელის გზით ბახმარო-
ზე. იქიდან ბახმაროს გზით გურიის პირველ სოფელ ვაკისჯვარზე ჩამოდი-
ან“; „გურიაში გადასვლა სიმინდის საყიდლად ზემო-აჭარელთ ემარჯვებათ.
ქვემო-აჭარელნი ბათუმსა და კახაბერში მიდიან ამისათვის“; „აქაურ ხილს,
განსაკუთრებით მსხალს, რომელიც მეტად ნაქებია, ეზიდებიან ცხენით, მომე-
ტბულად ბათუმში და მსხალს ფუთს 30-80 კაპიკადა ჰყიდიან, ხოლო

ვაშლს – 40 კ. – 1 მანეთად. აქვე, ალაგობრივ მოდიან არტაანელები, მო-
 აქვთ თან მარილი, საქალამნე გაუკეთებელი ტყავები და ხილზე ცვლიან“.
 „ზემო-აჭარის ზოგიერთ სოფელში, მაგალითად, ბაკოში, ხის ჯამ-ჭურჭელს
 აკეთებენ და არტაანში გააქვთ“; „დაზამთრდება თუ არა, აჭარელი ცოლ-
 შვილს თავს ანებებს და მიდის ან ბათუმისაკენ ან გურიაში სამუშაოს საძებ-
 ნელად. აქ ზოგი ხურობს, ზოგი მიწასა თხრის, უმრავლესობა შავს სამუ-
 შაოს ასრულებს. ცოტაოდენ ფულს თავს რომ მოუყრის, აჭარელი ყიდუ-
 ლობს სიმინდსა და გამოუდგება უკან გზასა, რომ ცოლ-შვილს საჭმელი მი-
 აწოდოს. ამნაირად, სამუშაოდ წამსვლელთათვის 1894 წ. მარტო ზემო-აჭარ-
 აში ხულოს ნაწილის სამმართველოდან 480 მოკლევადიანი ბილეთი მიუციათ.
 ქვემო-აჭარიდანაც, თუ არა მეტი, ამდენივე მაინც ბილეთი იქნებოდა გაცემუ-
 ლი“; „ათასში ერთხელ არტაანიდან და ფოცხოვიდან თუ გადმოვლენ გლეხე-
 ბი აქაურ ხე-ტყის სასყიდლად. ... ძალიან კარგი ხარები უნდა, რომ ერთი
 ურმით 5 მხარის სიგრძე და 6-7 გოჯის სისხო ხე წაიღონ. ... წელიწადში
 ასიოდ ურემი თუ გაიყიდა, დიდ ღვთისწყალობად ითვლება“.²⁴ მოყვანილი
 მონაცემები ნათლად მიუთითებს, თუ რა მჭიდრო კავშირი ჰქონდა აჭარას სა-
 მეურნეო-ეკონომიკური თვალსაზრისით საქართველოს სხვა მხარეებთან, გან-
 საკუთრებით კი გურიასა და არტაანთან. გამოსლძიმების შემდეგ აჭარელთა
 მიერ ქართული ენის შემონახულებას, სხვა ფაქტორებთან ერთად, სწორედ
 გურიასთან არსებული ურთიერთობაც განაპირობებდა.

თელო სახოკიამ განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია მუჰაჯირთა სა-
 კითხსაც. მიუთითებს ქართველ გადასახლებულთა ახალი განსახლების არეა-
 ლებს ოსმალეთის იმპერიაში. ის ამ მხარეში მცხოვრებთა რაოდენობის შემცი-
 რებას სწორედ ამ მიზეზით ხსნის. აჭარის მოსახლეობის შესახებ გვთავაზობს
 იმდროინდელ სტატისტიკურ მონაცემებს. ბუნებრივ-გეოგრაფიული პირობები
 აჭარაში მეურნეობის ფართოდ განვითარების საშუალებას არ იძლეოდა. მიხე-
 დავად ამისა, აჭარელი გლეხი, პირველ ყოვლისა, მაინც მიწას ეკიდებოდა,
 მოსავალი მოჰყავდა („მიუხედავად ასეთი უკუღმართი პირობებისა, იქაური
 გლეხი მაინც ხვნა-თესვას მისედვს, სახნავ-სათესი ისეთ ციცაბო კლდეებზეა,
 რომ სახნისის ატანა ჭირს და ხან შეუძლებელიცაა. ასე რომ, თესვის დროს
 კი არ ხნავენ, არამედ თონხიან და ისე აბარებენ თესლს!“). აქაური გლეხი
 მიწას მაინც თავს არ ანებებდა, პატივი შეჰქონდა მასში. მითითებულია, რომ
 თითოეულ კომლს „სახნავ-სათესად უვარგისი მიწა დლიურ-ნახევარი თუ-ლა

²⁴ თ. სახოკია. მოგზაურობანი, გვ. 165, 173, 216, 221, 226, 228, 291.

გააჩნია“. ისევე როგორც დანარჩენ საქართველოში, აჭარაშიც მიწაზე პატივის შეტანასთან ერთად მიწის დასვენება და თესვლმონაცვლეობაც სცოდნიათ („თუ ერთ წელიწადს სიძინდს დათესავენ, მეორე წელიწადს ზედ პური უნდა დათესონ“). მძიმე ეკონომიკურ მდგომარეობას მაინც და მაინც ვერც მესაქონლეობა შეელოდა, რადგან ისევე გეოგრაფიული ფაქტორებიდან გამომდინარე, „სადოვრები შიგ სოფლებში აღარც-კი არის“; „საქონლის მოშენებას ისეთ საზოგადოებაში მისდევენ, სადაც მთის იალაღები ახლოს აკრავთ“. ასე რომ, თედო სახოკიას მიერ მოცემული ეთნოგრაფიული მასალა პირდაპირ ადასტურებს იმ ფაქტს, რომ აჭარლებს არ ჰყოფნიდათ ის მოსავალი და მესაქონლეობის პროდუქტები, რასაც მთელი წლის განმავლობაში იღებდნენ. გეოგრაფიულ გარემოს თედო სახოკიას დროინდელი აჭარის მოსახლეობის გამოკვება ფაქტობრივად არ შეეძლო. მუჰაჯირობის წინ კი მხარე გადამეტსახლებული იყო. ამიტომაც უფრო გვიმტკიცდება ადრე გამოთქმული მოსაზრება, რომ მუჰაჯირობის ერთ-ერთი „ფარული“ მიზეზი გეოგრაფიული ფაქტორი, მხარის გადამეტსახლება იყო, რადგან როგორც მიწათმოქმედება, ისე მესაქონლეობა ვერ აკმაყოფილებდა მოსახლეობის მოთხოვნილებებს.

თედო სახოკია იმ ფაქტსაც ყურადღებას აქცევს, რომ აჭარაში მეხილეობა და მევენახეობაც იყო განვითარებული, თუმცა ეს უკანასკნელი უკვე დაკნინებული გახლდათ, რადგან ისლამი მეღვინეობას კრძალავდა. განსაკუთრებით დიდი რაოდენობით მოჰყავდათ მსხალი, ვაშლი და ქლიავი: „აჭარის შესახებ სამართლიანად ითქმის – მთლიანი ბაღიაო, ხილი და განსაკუთრებით მსხალი ყველგანაა. ისევე როგორც სხვაგან, აჭარელებიც საზამთროდ ჩირს აკეთებდნენ. მეცნიერი ჩამოგვითვლის ხილის ჯიშებს, შესაბამისად, დასახელებული აქვს მსხლის ორმოცამდე ჯიში, ვაშლისა – თოთხმეტი, ქლიავისა – ოთხი. **სცოდნიათ ხეჭეჭურას ჯიშის მსხლის საზამთროდ ჭურში შენახვა** (ხალხის თქმით, ამ საზამთრო ჯიშის სახელწოდება სწორედ ჭურთანაა დაკავშირებული). აჭარაში, ისევე როგორც დასავლეთ საქართველოს სხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებში, მევენახეობა მაღლარი ყოფილა. ცნობილია, რომ დასავლეთ საქართველოში მაღლარ მევენახეობას სინესტე განაპირობებდა. მიგვაჩნია, რომ აჭარაში ამის ერთ-ერთი მიზეზი მიწის დეფიციტიც უნდა ყოფილიყო. თედო სახოკია ხაზგასმით აღნიშნავს იმ ფაქტს, რომ, მართალია, აჭარლებმა გამუსლიმების შემდეგ ღვინის დაყენებაზე და მის დაღვევაზე უარი თქვეს, მაგრამ ყურძნის წვენს მაინც ვერ შეელივნენ, რადგან ისინი მის ტკბილ წვენს („ხარდალს“) სვამდნენ. არც ჩურჩხელის გაკეთების ტრადიციაზე უთქვამთ აჭარელებს უარი. ვაზზე და ღვინოზე საუბ-

არი თელო სახოკიას ნაშრომიდან ერთი საყურადღებო ამონარიდით უნდა დავამთავროთ: „რომ ქვემო-აჭარაში ღვინის ხმარება ზემო-აჭარაზე გვიან გადავარდა, ამას შემდეგი, ხალხში დარჩენილი, მოთხრობაც მოწმობს. სოფ. ფურტიოში (ზემო-აჭარაშია, ხულოს ახლოს) ერთ დედაკაცს *ცენტერაულს* თურმე ძმა ეწვია სოფ. ჭვანაძან, ვახშამზე ღვინო მოითხოვა: „ჩემო დაო, ღვინო არ გექნებაო? ქალმა ტირილი დაიწყო თურმე: „ჩემმა შვილებმა ღმერთი დაივიწყეს, ჭერი დამიმტვრის, ღვინოს არ ემსახურებიან“. ²⁵ მოყვანილ ტექსტში ერთი საინტერესო ფაქტი აქვს მეცნიერს დადასტურებული – ფურტიოელი ქალის სახელად ის *ცენტერაულს* ასახელებს. ცენტერაული, რა თქმა უნდა, ამ შემთხვევაში პიროვნული სახელი არაა. ცნობილია, რომ ერთ დროს ქალის გვარებს დასავლეთ საქართველოში -ფხე (-ხე) სუფიქსი აწარმოებდა, აღმოსავლეთ საქართველოს ზოგიერთ ადგილას და ზემო იმერეთში კი – -ურ (-ულ) სუფიქსი. ეს -ულ სუფიქსი XIX საუკუნის ბოლოსათვის აჭარასაც ჰქონია შემონახული. აღნიშნულ შემთხვევაში *ცენტერაული ცენტერადის გვარის გამოთქმის ფორმაა. ცენტერადის გვარის ქალს გათხოვების შემდეგ ქალიშვილობის გვარით სწორედ -ურ სუფიქსით მოიხსენიებდნენ.* ამ თვალსაზრისითაც აჭარა პარალელს უფრო აღმოსავლეთ საქართველოსთან ჰპოვებს.

თელო სახოკია ფართოდ ჩერდება მეფუტკრეობაზეც: „ფუტკარი, საცა კი ჰყავთ, იმ ნაირსავე სკებში არიან მოქცეული, როგორც გურია-სამეგრელოში: ორი არშინის სიგრძე მრგვალი ძელი შუაშია გაპობილი, ორსავე ნაწილს გული ამოდრუტნული აქვს, იქით-აქეთ ბოლოები ერთ ხელის დადებაზე მთელია და ერთმანეთზე ადევს. ქვეშიდან დასაჭერად თავსა და ბოლოში კაპიანი სარები ურჭვიათ, ერთი ადლის სიმაღლისა. სახლის გარდა, ასეთი სკები ტყეშიაც შეგზვდებათ ხეებზე გატანილები და ტოტებზე ჩამოკიდებულები, რომ დათვი ვეღარ მისწვდეს“. ²⁶ აჭარაში მეფუტკრეობა განსაკუთრებით ორ სოფელში – ფუმრუკაულსა და ინწკირვეთში – ყოფილა განვითარებული.

თელო სახოკიას არც სოციალური პრობლემები დარჩენია ყურადღების მიღმა – ის ფართოდ შეეხო ოჯახისა და ცოლქმრული ურთიერთობის ტრადიციებს. ამ მხრივ აჭარაში ფაქტობრივად ისეთივე წეს-ჩვეულებები არსებობდა, როგორც დანარჩენ საქართველოში – გაბატონებული იყო სახლის უფროსის ავტორიტეტი. მიუხედავად იმისა, რომ აჭარის მოსახლეობა ისლამის მიმდევარი იყო და რელიგია მამაკაცს ნებას აძლევდა, ერთზე მეტი ცოლი ჰყოლოდა, ეთნოლოგმა ასეთი ფაქტები ვერ დაადასტურა. ერთცოლიანობ-

²⁵ თ. სახოკია. მოგზაურობანი, გვ. 223-224.

²⁶ თ. სახოკია. მოგზაურობანი, გვ. 225-226.

ის ტრადიციის შენარჩუნების თედო სახოკიასეული ახსნა ასეთია: „მიზეზი ერთცოლიანობისა – წმინდა ეკონომიურია, აქაურს, ქონებრივად დავრდომილ მკვიდრს სადა აქვს იმის თავი, რომ რამდენიმე ქალს თავი მოუყაროს და ასვას და აჭამოს“.²⁷

ძირითადად დანარჩენი საქართველოსათვის დამახასიათებელი საქორწინო ტრადიციები დაუპოვებია თედო სახოკიას აჭარაში – აქაც ახალგაზრდების ბედს მამები წყვეტდნენ, ოღონდ შუამავალი „ელჩის“ საშუალებით. საკითხის დადებითად გადაწყვეტამდე მომავალი წყვილის, მათი ოჯახის შესახებ მშობლები სათანადო ინფორმაციას აგროვებდნენ. ნიშნობის შემდეგ ვაჟს უკვე თავისუფალი მისვლა-მოსვლის საშუალება ჰქონდა სიმამრის სახლში და ქალთან ცოლქმრული კავშირის დაჭერაც შეიძლებოდა. აჭარაშიც „ქორწილი საზოგადოდ შემოდგომაზე იციან. საქმროს სახლამდე ქალს მყრები და მდადე აცილებდა“.

თედო სახოკიას მხედველობის არედან ფაქტობრივად ეთნოლოგიის არცერთი პრობლემა არ დარჩენია. ვრცლად შეჩერდა ის სამოსზე. ესეც ბუნებრივია, რადგან აჭარელთა ტანსაცმელი (საერთოდ, სამხრეთ საქართველოში მცხოვრები ეთნოგრაფიული ჯგუფებისა) იმ დროს უკვე განსხვავებული და სახეცვლილი იყო. სამოსელის თავისებურებას მეცნიერი აჭარის ბუნების თავისებურებით ხსნის: „იმერულ გრძელ კალთებიან ჩოხას, ფეხით სიარულის დროს მეტად უხერხულ სატარებელს, აქ ვერ შეხვდებით. რაკი ცხენით სიარული აჭარაში მეტად სამძიმოა და რაკი მკვიდრი იძულებულია ძალა-უნებურად აქაურ აღმართზე თავის ფეხებს დაატანოს ძალა, სამოსელიც ამ აღმართ-დაღმართების შეფარდებით გამოუგონია. მეტი აჭარელის ტანისამოსში არაფერია. ყველაფერი, რაც აცვია, მოკლეა და ტანზე მჭიდროდ დამდგარი. აქაური შალის ჩოხა წელს ქვემოთ ოდნავ-ლა სცდება და ჩატანებულია აქაურ შალისავე ძიგვაში. ჩოხას ქვემოთ ზუბუნი (სახელთან ჟილეტი) აცვიათ; ... ძიგვა საჯლომთან ძალზე დანაოჭებულია, სიარულს და ძირს დახრას სრულებით არ უშლის; ბოლოში ვიწროვდება, წვივებს მჭიდროდ ადგა და ფეხებზე პაჭანავით არის მიმაგრებული. ... თავ-მომწონენი ზაფხულობით სირმა შემოვლებულ ჩოხას, ზუბუნს და ძიგვას სატინისას ატარებენ. ... ჩვენებური ჩოხა-ახალუხი აქაურ ბეგებს-ლა აცვიათ“ (სხვაგან ხიმშიაშვილების შესახებ წერს: „ტანთ ყველას ჩვენებური ჩოხები აცვიათ (ეს აჭარაში იშვიათია“).²⁸

²⁷ თ. სახოკია. მოგზაურობანი, გვ. 240.

²⁸ თ. სახოკია. მოგზაურობანი, გვ. 244, 372.

უნდა აღვნიშნოთ, რომ სამოსის შესახებ გამოთქმული მოსაზრებები ფრიად საყრადღებოა. საყურადღებო პირველ რიგში ისაა, რომ ავტორი არსად ახსენებს ტერმინს „ჩაქურა“. ამ სიტყვას კი აჭარული ტანსაცმლის საერთო აღმნიშვნელ ტერმინად იყენებენ, როგორც ზედა ნაწილის (ჩოხის), ისე ქვედა ნაწილის (ძიგვას, ანუ შარვლის) აღსანიშნავად. აღნიშნული სამოსი აჭარაში, ჩვენი აზრით, შედარებით გვიან, ოსმალთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ მოხდა. მართალია თედო სახოკია, როდესაც წერს, რომ ეს განაპირობა ბუნებრივ-გეოგრაფიულმა გარემომ. მთის პირობებში გრძელკალთებიანი კაბის/ჩოხის ტარება ერთობ უხერხული იყო. ამიტომაც იყო, რომ დასავლეთ საქართველოში ჩოხის გრძელ კალთებს მალლა იკეცავდნენ. ფაქტია, რომ სამხრეთ საქართველოში თურქთაგან შემოსულმა შარვალმა (რასაც ჩვენთან ძიგვას/ძიქვას უწოდებდნენ) ჩოხის ოდნავ წელს ქვემოთ გადაჭრა გამოიწვია. საჯდომისა და წინა მხრის არეში გამობერილი ძიგვა კაბის/ჩოხის კალთებს ვერ ჰკუობდა. აჭარაშიც თავის დროზე, რომ ისეთსავე მაძაკაცის სამოსს ატარებდნენ, როგორც დანარჩენ საქართველოში, ამას ზემოთ მოყვანილი ციტატის ბოლო წინადადებაც ადასტურებს („ჩვენებური გრძელი ჩოხა-ახალუხი აქაურ ბეგებს-ღა აცვიათ“). ფეოდალური ზედაფენა იგივე ტრადიციული ჩოხა-ახალუხის ერთგული დარჩა – სამოსს ხომ სოციალური განმასხვავებელი ფუნქციაც ჰქონდა.

საქართველოს ყველა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეში შემორჩენილია მრავალი გადმოცემა თუ ლეგენდა თამარ მეფის შესახებ. ასეთი არაერთი თქმულება დაუდასტურებია თედო სახოკიას აჭარაშიც. აქაც ყველა დიდი ნაგებობის აშენებას თამარ მეფეს მიაწერდნენ (ანალოგიური გადმოცემები ასევე ბევრია დადასტურებული თურქეთის შემადგენლობაში არსებულ საქართველოს სხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებში). საქმე გვაქვს გარკვეულ ფენომენტთან, რომელსაც შეიძლება „თამარ მეფის ფენომენი“ ვუწოდოთ. ამ ფენომენს (თამარის შესახებ ისტორიულ მახსოვრობას) საქართველოს მთელი ისტორიის განმავლობაში, თედო სახოკიას დროსაც (XIX საუკუნის ბოლოს, როდესაც ის ეთნოგრაფიულ მასალებს აგროვებდა) და დღესაც გარკვეული ფუნქცია გააჩნდა და გააჩნია – ესაა ქართველი ერის შემაკავშირებელი, მაინტეგრირებელი ფუნქცია.

ზემოთ, როდესაც გურიის შესახებ ვსაუბრობდით, ყურადღება გავამახვილეთ თედო სახოკიას მიერ დაფიქსირებულ „პაპა-ჯვრებსზე“. ანალოგიური რამ მას მაჰმადიანურ აჭარაშიც დაუმოწმებია: „წარსულის მოგონებითა და ოცნებით გატაცებულმა სერზე ერთ სიმინდის ყანაში ტლანქად გაკეთებულ

და მიწაში ჩარჭობილ ჯვარს მოგვარ თვალი, მხარ-ნახევრის სიმაღლისას, სწორედ ისეთს, როგორც თითქმის ყოველ ყანებში შეხვდება ხოლმე ადამიანი გურია-სამეგრელოში. საქართველოს ამ კუთხეებში ასეთი ჯვრები, როგორც ვიცით, ითვლება მფარველად მკვიდრის ქონება-კარმიდამოსი მზაკვართა და მავნე სულთაგან. ამ საქრისტიანო მხარეში ადამიანს თვალი შეჩვეული აქვს და ასეთი ჯვრები არ აკვირვებს. მაგრამ აჭარაში, სადაც საუკუნე-ნახევარია, რაც ქრისტეს სჯული და ჯვარი მაჰმადიანობამ აღმოფხვრა, ჯვრის ნახვამ ღიახ გაგვაოცა და ცნობის მოყვარეობა აღგვიძრა...“²⁹ ადგილობრივმა გამყოლმა როდესაც თედო სახოკიას გაოცება შეამჩნია, მას აუხსნა: „მოგესხენებათ, ყანის მტერი ნამეტნურად ჩხიკვია: როცა ამას დაარჭობენ, სოფლიერი (გლეხი) ჩხიკვს ეტყვის: „თუ ამის მადლი გწამს, სიმინდი არ შემიჭამო!“ ამ ტრადიციის მოხმობას თედო სახოკიას მიერ ის აზრიც ჰქონდა, რომ საზოგადოებისათვის ეჩვენებინა, რომ ქართველები, რომელი ეთნოგრაფიული ჯგუფის წარმომადგენლებიც არ გინდა ყოფილიყვნენ, ერთი ტრადიციის, ერთი მსოფლმხედველობის მატარებელი იყვნენ. ამ ერთობას რელიგიური განსხვავებულობაც კი ვერ შლიდა. ეს იყო ქვეტექსტი გამორჩეული ქართველი მოღვაწისა. უფრო მეტი: საერთო რწმენა-წარმოდგენების დამადასტურებელი სხვა ფაქტებიც დაადასტურა. აი, კიდევ ერთი ასეთი ეთნოგრაფიული ფაქტი: „ჯვართან ერთად დარჩენილა ჩვეულებად ღობის სარზე ჩამოკიდება პირუტყვის თავის ქალისა, ან როგორც აქ ეძახიან, საქონლის ხაპერისა. ამ ძვალს აჭარაში იგივე დანიშნულება აქვს, როგორიც იმერეთში: მავნე თვალთაგან დაიცვას და უვნებელ-ჰყოს კარ-მიდამო და ქონება აჭარელისა, მისი უსულო, მაგრამ მუდამ ჟამიერი გუშაგი იყოს“³⁰

ცნობილია, რომ XX საუკუნეში აჭარას ეკოლოგიური პრობლემები ჰქონდა შექმნილი. მეწყრები არც XIX საუკუნის აჭარისთვის ყოფილა უცხო, რისთვისაც ყურადღება თედო სახოკიასაც მიუქცევია. ის მეწყერების რამდენიმე ფაქტს ადასტურებს, რაც ტრადიციული ეკოლოგიური ცოდნის უგულვებელყოფით იყო განპირობებული. ეს კი, თავის მხრივ, მოსახლეობის გადამეტსახელებით იყო გამოწვეული. ამ უკანასკნელს კი ვარგისი მიწის ნაკლებობა, ანუ გეოგრაფიული ფაქტორი იწვევდა.

თედო სახოკიას იმდროინდელი აჭარის ისეთი პრობლემისათვისაც მიუქცევია სათანადო ყურადღება, როგორიცაა ადგილობრივი მოსახლეობის დასაქმება. მოგზაურობისას დაუდასტურებია აქ სხვადასხვა სფეროში უცხოთა

²⁹ თ. სახოკია. მოგზაურობანი, გვ. 256-257.

³⁰ თ. სახოკია. მოგზაურობანი, გვ. 257.

დასაქმების ფაქტები (ქვის ხილების მკეთებელი ბერძენი კალატოზები, სპარსელები, რომლებსაც ფურგონებით ბათუმიდან ხილებისათვის საჭირო მასალა და აქ მომუშავე ბერძენთათვის სურსათი გადაჰქონდათ...). ვფიქრობთ, ამ მასალებს დღევანდლობასთანაც გარკვეული კავშირი გააჩნია.

აჭარაში თელო სახოკიას მიერ მოძიებული ეთნოგრაფიული ფაქტების ჩამოთვლა შორს წაგვიყვანს – მას არცერთი ფაქტი, მოვლენა არ რჩებოდა ყურადღების მიღმა. საამისოდ მხოლოდ ერთი და, ერთი შეხედვით, უმნიშვნელო, „ცაცხვის ქერქისაგან ხელოვნურად გაკეთებული თოკები“ შეიძლება დავასახელოთ. კიდევ შეიძლება მის მიერ დაფიქსირებული თევზის ჭერის შეიღნაირი ხერხიც მივუთითოთ. მისი ინტერესის სფეროში აჭარაში მცხოვრები სხვა ეთნიკური ერთობანიც, მაგალითად, ქურთები და აფხაზები შედიოდნენ.

„მოგზაურობანის“ მესამე მონაკვეთი სამურზაყანოს ეთმობა. ეს მონაკვეთი ისე იკითხება, როგორც მხატვრული ნაწარმოები. წინა ორი მონაკვეთისაგან ეთნოლოგიის ყურადღების ცენტრში სხვა საკითხებიც ექცევა. ისევე როგორც გურიისა და აჭარისადმი მიძღვნილ ნარკვევებში დიდი ყურადღება აქვს მიქცეული თანამედროვე პრობლემებს: დუქნებს, მეგრელთა ვაჭრობას, ლაზ მენავეებს. ამ უკანასკნელთა შესახებ წერს: „მენავეობა მათთვის ცხოვრების სახსარს შეადგენს. ოსმალეთის ქალაქებში წასვლა, იქიდან სამშობლოში დაბრუნება და სამშობლოდან ისევ ოჩამჩირეში მოსვლა და სიმინდის ყიდვა, – ამაში გადის მათი სიცოცხლე. ...ამათ ვერ წარმოუდგენიათ, თუ ზღვის გარეშე რაიმე სიამოვნება არის, ვერ წარმოუდგენიათ მიწის მუშის მყუდრო ცხოვრება, ვერ წარმოუდგენიათ თავისთავი უნავოდ. ნავია მათი აღმზრდელი აკვანი, ნავი არწევს მთელი თავისი დღენი და ერთ დღეს თავის საყვარელ ნავთან ერთად ეხუტება ლაზი ზღვის ფსკერსა. **ქართველებს ჯერხანად მართო ლაზები-ლა გვყავს მენავენი**“.³¹ მოყვანილი ციტატიდან განსაკუთრებულ ყურადღებას უკანასკნელი წინადადება იქცევს: **მეცნიერი ლაზებს ქართველი ერის შემადგეულ ნაწილად მიიჩნევდა.**

მეცნიერის ინტერესის სფეროში განსაკუთრებით სამურზაყანოს დასახლების ფორმა მოქცეულა. ის წერდა: „თავისებურია სამურზაყანოს სოფელი. ძირეული განსხვავებაა აქაურსა (როგორც ჩანს, „აქაურში“ სამეგრელოს სოფელს გულისხმობს – რ. თ.) და აღმოსავლეთ საქართველოს სოფელს შორის. იმ დროს, როცა ქართლის ერთმანეთზე მიყრილ სახლებს სულ მეოთხედი საათის განმავლობაში შემოუვლის კაცი, აქ, სამურზაყანოში, მთელი ორი

³¹ თ. სახოკია. მოგზაურობანი, გვ. 321-322.

საათია საჭირო, რომ სოფლის ერთი ბოლოდან მეორე ბოლოში გაატანოთ. უჩვევი კაცი თუ ჩავარდა, ვეღარც კი იფიქრებს, თუ სოფელშია. წინ ტყეა, უკან კიდევ ტყე. ორივე მხარესაც იგივე ტყე გარტყიათ“. „იშვიათად ნახავთ ორ-სამ სახლს, რომ ერთმანეთისაგან ღობე ჰყოფდეს“.³² სამურზაყანოელის საცხოვრებელს წარმოადგენდა ორ-სამ თვლიანი ოდა, რომელიც ძირითადად წაბლის, წიბლისა და თხმელის ფიცრისაგან ჰქონდათ აგებული. სწორედ თხმელაზე ჰქონდათ ადგილობრივებს მაღლარი ვაზი აშვებული. თედო სახოკიას ყურადღების მიღმა არც ფაცხა დარჩენია. ფაცხა წკნელისაგან ჰქონდათ მოწნული, რომელსაც ზემოდან გვიძრა ეხურა. ფაცხის კერის ერთ მხარეს „სავაჟკაცო“ („საქომლო“) და მეორე მხარეს – საქალებო („საოსურო“) ადგილები იყო გამოყოფილი. სამურზაყანოელის ღარიბ ოჯახში მეცნიერს შეუნიშნავს, რომ ბალიშში ქათმის დაურჩეველი ბუმბული ჰქონდათ ჩადებული, მუთაქაში კი – სიმინდის ფუჩჩი.

თედო სახოკიას სამურზაყანოს მთებიც მოუხილავს, სადაც მწყემსების ცხოვრებას აკვირდებოდა. აქ მას ყურადღების მიღმა მწყემსთა ცხოვრების თითქმის არცერთი ნიუანსი არ რჩებოდა. საინტერესო ფაქტი დააფიქსირა ღამით ქალამნების მიწაში ჩაფვლისა: „ბინაზე დარჩენილებმა ტყავის ქალამნები გაიხადეს, შორი-ახლო მიწაში ჩაფლეს, რომ, ერთის მხრით, დარბილებულიყვნენ და, მეორეს მხრით, ქოფაკებს არ შეეჭამათ“.³³

საინტერესოა მესაქონლეთა ცხოვრების აღწერა. მსხვილფეხა მესაქონლეობასთან ერთად სამურზაყანოში მეცხვარეობაც ყოფილა გავრცელებული. ამ დარგის მიმდევარნი კი მთის კალთებზე მდებარე სოფლების მოსახლეობა ყოფილა. თუმცა, ხაზს უსვამს, რომ „აქაური საქონელი მატყლს ცოტას იძლევა და მდარეც არის, რადგან საქონელი წვიკის ჯიშისაა. ერთი კანძი მატყლი ერთი „ქიტა“ გამოდის, ანუ წონით ერთი ლოლარიკონი (1/2 გირვანქა). ... მატყლისაგან სამურზაყანოში ნაბდებსა სთელავენ“. „მატყლისაგანვე აკეთებენ საჩოხე და საძიქვე შალებსა“.³⁴

თედო სახოკიამ დიდი ყურადღება დაუთმო სამურზაყანოელთა რწმენა-წარმოდგენებს და აღნიშნა, რომ „მწყემსების ყველაზე დიდ მფარველად მთავარ-ანგელოზი მიქელ-გაბრიელი ითვლება, რომელსაც აქ „მიქამ-გარიოს“ ეძახიან. მეორე სახელიცა ჰქვიათ – *ვგრე*. მიქამ-გარიო არის პატრონი მთისა,

³² თ. სახოკია. მოგზაურობანი, გვ. 236.

³³ თ. სახოკია. მოგზაურობანი, გვ. 360.

³⁴ თ. სახოკია. მოგზაურობანი, გვ. 268.

მას მორჩილებენ ცის მნათობნი“.³⁵ თქმულის დამადასტურებელი თქმულებებიც აქვს მოხმობილი. ადგილობრივი მკვიდრი მესაქონლეები „მთის“ თაყვანისმცემლებიც ყოფილან. მთაც მიქამ-გარიოს საფარველ ქვეშ ყოფილა. „მწყემსის ლაპარაკში ხშირად მოჰკრავთ ყურს „მთის მაღლმაო“. „როცა გაზაფხულზე პირველად მთაზე ამოდიან, მწყემსები საკლავსა ჰკლავენ და მთის ლოცვას ამბობენ. ხანში შესული მწყემსი ხონჩაზე აწყობს საკლავის გულღვიძლსა და ყველას მაგივრად მთას ევედრება: ნუ მოგვაკლებ შენს წყლობას ჩვენ, ჩვენს ჯოგსა, რომელიც შენს კალთაზე დავდივართ, მხიარულად და უვნებლად ჩაგვიყვანე ბარადო“.³⁶ იმდენად დიდი რიდი ჰქონიათ სამურზაყანოელ მწყემსებს მთისა, რომ მთას ისინი შიშველ ტანს ვერ აჩვენებდნენ, ეწყინებო. ამიტომ ტანის ბანა მთაზე ცოდვად მიაჩნდათ. მაშინათვე განრისხდება მთა და წვიმა და ავდარი მოვაო. თელო სახოკია ამ მასალის მოყვანის შემდეგ გვაუწყებს: „ჩემი იქ ყოფნის დროს ნისლი ხშირი იყო. მითხრეს, ეს სულ იმის ბრალია, რომ შენ ტანს იბან აქა და შიშველ ტანს მთას უჩვენებო“.³⁷ ამავე მიზეზით ყოფილა, რომ მთაზე ყოფნის დროს მწყემსები უწმაწურ სიტყვა-პასუხს ერიდებოდნენ.

თელო სახოკიას სამურზაყანოში ყოფნისას არაერთი ტერმინი დაუდასტურებია, რომლებიც ძირითადად მატერიალური კულტურის სფეროს განეკუთვნება; მხოლოდ რამდენიმე მათგანის მოყვანით დაკვამყოფილებით: *ჩართი* – ქვაბის ძირის სიფართის დაგრეხილი ვაზი, რომელშიც ქვაბს ღვამენ. ჩართში ჩადგმის შემდეგ ღომს უფრო მოხერხებულად ზელავდნენ; *გარგატი* – იგივე სუთი, რომლითაც ღომს ზელავდნენ; *ჩოგანი* – ქვაბიდან ღომის ამოსაღები; *გვაბანი* – პალტო; *ქსლაში* – თხის ტყავისაგან გაკეთებული ჭურჭელი, რომელიც შიგნიდან და გარედან გაფხეკილია. შიგ ასხამენ მაწონს და მგზავრობის დროს დაჰქონდათ; *ჩაყვა* – ტოლჩის მსგავსი ხის ჭურჭელი, რომელშიც მაწონს ასხამდნენ. მაწონს ამ ჭურჭლიდან პირდაპირ ხვრიაპვდნენ; *თიფუ* – მწყემსების ბინა; *კვანჩა* – თხის ტყავი, რომელსაც დაჯღომის დროს იყენებდნენ; *ბუყური* – მაწვნის შესაღვლებელი ხის ჭურჭელი. შიგ ორი კოკა ეტეოდა; *ჯიშთი* – ხევში ჩარჩენილი თოვლი, რომელშიც მწყემსები ხორცს დიდხანს ინახავდნენ; *ქიფური* – საჭმელი. ქასალაში ჩასხმულ მაწონს ერთი სათის განმავლობაში აჭანჭყარებდნენ. შემდეგ 3-4 საათი მზის გულზე დაჰკიდებდნენ, რის შემდეგაც ქიფური მზად იყო. ამ საჭმელს მხო-

³⁵ თ. სახოკია. მოგზაურობანი, გვ. 269.

³⁶ თ. სახოკია. მოგზაურობანი, გვ. 377.

³⁷ თ. სახოკია. მოგზაურობანი, გვ. 377.

ლოდ მთაში შეექცეოდნენ; შიშველი – ისეთი მთა, სადაც ბალახის მეტი სხვა მცენარე არაა; ლაბაშა – მწყემსის ჯოხი, რომელსაც ბოლო რკინითა აქვს მოჭედილი; ღვარობისთვე/ღვარალა-თუთა – ენკენისთვე...

წიგნს „მოგზაურობანი“ სამურზაყანოდან აფხაზეთში გადაყვევართ. ეს მონაკვეთი დიდი არაა, რაც, როგორც ჩანს, იმანაც განაპირობა, რომ აფხაზთა ძირითადი ნაწილი ოსმალეთის იმპერიაში მუჰაჯირად უკვე დიდი ხნის წასული იყო. ავტორი ხაზგასმით აღნიშნავს ადგილზე დარჩენილ აფხაზთა უუფლებო მდგომარეობას: „წინანდელი მკვიდრი აფხაზები მოკლებული იყვნენ უფლებას ქალაქ სოხუმის მახლობლად (ოცი კილომეტრის მანძილზე) დასახლებულიყვნენ, როგორც არა საიმედო ელემენტები. აბჟუაში (აღმოსავლეთ აფხაზეთში) შეეძლოთ ყოფნა მხოლოდ მდინარე კოდორის გამოღმა; ხოლო ბზიფში (დასავლეთ აფხაზეთში) მდინარე აც-წყლის იქით, გაგრამდე“.³⁸

თედო სახოკიამ განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია იმ ფაქტს, რომ ცარიზმის ხელისუფლება ყოველმხრივ ხელს უშლიდა სამეგრელოდან მოსახლეობის გადმოსახლებას, ხოლო რუსებისა და სომხების მიგრაციას კი ახალი იხებდა. იმასაც ხაზს უსვამს, რომ გადამოსახლებულ რუსებს აკლიმატიზაცია პრობლემებს უქმნიდა – ციებით დაავადებულების სიკვდილიანობა მაღალი იყო. მიუხედავად ამისა, ხელისუფლება აფხაზეთში რუსების გადმოსახლებაზე უარს არ ამბობდა: „ეს ვაჟბატონები „უმაღლესი მოსაზრებით“ ხელმძღვანელობდნენ: – ხელი უნდა შეგუშალოთ მეგრული ელემენტის გამრავლებას, თუნდაც მთელი სოფლის სიცოცხლედ დაგვიჯდეს ეს ხელის შეშლა!“.³⁹

ეთნოლოგი რუსების ისეთ უარყოფით თვისებასაც არ ივიწყებს, როგორცაა ლოთობა: „ციებასა და ქონებრივ სიჩიავეს ზედ დაურთეთ რუს ახალშენთა სიყვარული არყისა... სვაძენ უზომოდ. ამ რამდენიმე წლის წინათ ამ სოფელში ერთ ჩვენებურს დუქანი ჰქონდა და, სხვათა შორის, არაყსაც ჰყიდა. მუშორებად უმთავარესად ამ სოფლის მცხოვრებნი ჰყოლია. ნახევარ თვეში 16 ვედრო არაყი გაუყიდა“ ესე იგი, დღეში ვედროზე ცოტა მეტი“ ფული რომ შემოეღეოდათ, მოჰყავდათ გოჭი, შინაური ფრინველი, მოჰქონდათ თავიანთი წაღები, ქუდი, სამოსელი და სხვ.“.⁴⁰

თედო სახოკიას იმდროინდელი აფხაზეთის ეთნიკური შემადგენლობაც არ რჩებოდა უყურადღებოდ. მაგალითად, მისი იქ ყოფნის დროს გუდაუთაში 172 კომლს (1.117 სულს) უცხოვრია. „როგორც ყველგან, პირველი ადგილი

³⁸ თ. სახოკია. მოგზაურობანი, გვ. 381.

³⁹ თ. სახოკია. მოგზაურობანი, გვ. 385.

⁴⁰ თ. სახოკია. მოგზაურობანი, გვ. 385.

უჭირავს ქართველებს – 356 სული, შემდეგ რუსებს (242 სული), მერე მოჰყვებიან ბერძნები (133 სული), სომხები (122 სული), აფხაზები (87 სული), ლაზები (32 სული) და სხვ.“⁴¹

მეცნიერი-ეთნოლოგი როგორც სხვა შემთხვევაში, აფხაზეთის მონაკვეთში გარკვეულ ყურადღებას უთმობს დასახლების ტიპსა და საცხოვრებელ ნაგებობებს: „გუდაუთიდან ჩრდილოეთით აღმართ-აღმართ მიმავალს, ოღრო-ჩოღრო გზას კაცი სოფ. ლიხინში მიჰყავს. იქით-აქეთ ვენახთა და ტყეთა შორის ძლივს მოსჩანს აფხაზთა ფაცხები, წნული, გვიმრით დახურული, ღარიბული და თითქმის პირველყოფილ ადამიანთა ბინების მსგავსი...“⁴² ლიხინზე საუბრისას თედო სახოკიამ იმასაც მიაქცია ყურადღება, რომ „დღეს ამ მოსახლეთა შორის მხოლოდ მეგრული გვარებია დარჩენილი; ენას კი აფხაზურის გარდა, სხვას ვერ გაიგონებთ“.⁴³

XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში აფხაზეთის პრობლემა გახლდათ ის, რომ ისინი თავის სოფელს არ შორდებოდნენ: „თითქმის შუაგულ აფხაზეთში ერთ-ერთი მრეწველი მაქსიმოვი აწარმოებს ხე-ტყის დამზადებას. ყოველწლიურად მასთან 2.000-მდე კაცი მოდის, მასთან ნახავთ: სვანს, რაჭველს, ლეჩხუმელს, გურულს, მეგრულს და აფხაზს კი – არც ერთს. აფხაზი ყოველივე ამას შორიდან უყურებს, სტუმარივით, უბრალო ხელოსნობა რა არის, იმასაც კი ვერა ნახავთ მათ შორის. რისამე ფიცრულის დადგმა რომ დასჭირდებოთ, ხუროებს სხვაგნინდან უნდა დაუძახონ“.⁴⁴ სამაგიეროდ, თედო სახოკია ფართოდ აღნიშნავს აფხაზეთის მეზობლებისა და მევენახეობის სიყვარულის შესახებ: „ხეხილის გარდა, განთქმულია აფხაზეთის ვენახები და აფხაზური ღვინო. თავისებური და საამო საყურებელია აქაური ვენახები: გზის ორივე ნაპირას ჩარიგებულია უსისტემოდ ხურმისა და თხმელის ხეებზე გადახვეული ვაზები! ამ ორი ჯიშის ხეს აქეთკენ სავაზოდ ყველგან უპირატესობა აქვს, რადგან ფოთლები წვრილი აქვთ, მზის სხივები ადვილად ატანს შიგ და ჩქარა ამწიფებს ყურძნის მტევნებს. აქ ზოგიერთი სოფელი მართო ყურძნის მოსავლით ცხოვრობს“.⁴⁵ განსაკუთრებით გამოჰყოფს „ამილახუს“ ჯიშის ვაზს, რომელიც, გადმოცემით, მთავარს ქართლიდან, ამილახვართა მამულიდან მოუტანია.

⁴¹ თ. სახოკია. მოგზაურობანი, გვ. 387.

⁴² თ. სახოკია. მოგზაურობანი, გვ. 388.

⁴³ თ. სახოკია. მოგზაურობანი, გვ. 389.

⁴⁴ თ. სახოკია. მოგზაურობანი, გვ. 399.

⁴⁵ თ. სახოკია. მოგზაურობანი, გვ. 400.

თედო სახოკია აფხაზთა მიერ მცენარეთა თაყვანისცემასაც აღნიშნავს – საამისოდ მას ეთნოგრაფიული მონაცემები აქვს მოყვანილი.

როდესაც ამთავრებ წიგნის – „მოგზაურობანი“ – კითხვას, სინანული გეუფლება, რომ პირველმა ქართველმა პროფესიონალმა ეთნოლოგმა საქართველოს სხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეების შესახებაც არ დაგვიტოვა ნარკვევები. როგორც მისი ავტობიოგრაფიიდან ირკვევა, ამ მიზნით მას რაჭაშიც უმოგზაურია, მაგრამ, სამწუხაროდ, მალევე რაჭის ეთნოგრაფიული მასალები დაუკარგავს.

თედო სახოკიას სამეგრელოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარე არ მიმოუხილავს. როგორც ამ მხარის მკვიდრს, აქ მას ეთნოგრაფიული მასალების შესაკრებად მოგზაურობა და ინფორმატორების მოძიება არ სჭირდებოდა. სამეგრელოს მკვიდრმა კარგად იცოდა მეგრელთა ყოფა, წეს-ჩვეულებები, ტრადიციები – ისინი ბავშვობიდანვე ჰქონდა შესისხლხორცებული, უამრავი რამ გაგებული. სამეგრელოს შესახებ სამეცნიერო ნაშრომების წერა განსწავლულ ეთნოლოგს XIX საუკუნის ბოლოს დაუწყია, პირველად კი 1956 წელს⁴⁶ – მისი გარდაცვალების წელს დაიბეჭდა. შესაბამისად, ეს ნაშრომები დაწერილია 1897, 1899, 1902, 1903, 1913, 1916 წლებში. ძირითადად კი ეხება სამეგრელოს მკვიდრთა სულიერი კულტურის და სოციალურ ურთიერთობათა საკითხებს. ზოგიერთი ნარკვევი მას უცხო – რუსულ, ფრანგულ, ინგლისურ და იტალიურ ენებზე ჰქონდა თავის დროზე დაბეჭდილი. უნდა აღვნიშნოთ და აქ გიორგი ჩიტაიას უნდა დავესესხოთ, რომ „ზოგჯერ მისი ნაწერები სცილდება საქართველოს ეთნოგრაფიის ფარგლებს“. თედო სახოკია სამეგრელოში არსებულ ტრადიციებს მხოლოდ არ გადმოგვცემს – ის სათანადო ინტერპრეტაციას, ანალიზს უკეთებს და, რა თქმა უნდა, ყველა მათგანი მაშინდელი მეცნიერული კვლევის სათანადო დონეზეა წარმოდგენილი.

„ეთნოგრაფიულ ნაწერებში“ ავტორი ვრცლად გადმოგვცემს მითოლოგიურ გადმოცემებს, მეგრელთა დამოკიდებულებას ყვავილ-ბატონების მიმართ, საახალწლო ტრადიციებს, რწმენა-წარმოდგენებს წმიდა გიორგის შესახებ, მიცვალებულთან დაკავშირებულ წეს-ჩვეულებებს, საქორწინო ტრადიციებს. თედო სახოკია თითოეულ ეთნოგრაფიულ ფაქტს არა მხოლოდ გადმოგვცემს, არამედ მათ ისტორიულ ასპექტში განიხილავს და აყალიბებს გარკვეულ დასკვნებს. სრულიად სამართლიანად წერდა გიორგი ჩიტაია: „თამამად უნდა ითქვას, რომ აქ მოცემული მასალის საფუძველზე შეიძლება აღდგენილ იქნეს

⁴⁶ თ. სახოკია. ეთნოგრაფიული ნარკვევები. თბ. 1956.

სათანადო სხვა მასალის გამოყენებასთან ერთად ქართველი ხალხის უძველესი სარწმუნოება და მსოფლმხედველობა⁴⁷

ნარკვევში „სამეგრელოს მითოლოგიიდან“ ავტორი გვაცნობს იმ ავსა და ბოროტ სულებს, რომლითაც მეგრელის წარმოდგენით, მოფენილია სამყარო და „რომელნიც გაჩენილან იმისათვის, რომ ავნონ მის საქონელს, ზიანი მიქყენონ მის ქონებას“⁴⁸ ისენი არიან: *ოჩოკონი, ტყის მეფე, ჭინკა, დიხაშკონი (მიწის კაცი), ჟამი, ანუ სული გაცივებისა, წყლის დედა, მესეფი, ანუ ზღვის კაცი, ეშმაკი, იგივე მანე, მაცდური, მზაკვარი (მზაკვალი)* იგივე *კუდიანი, გრძნეული, ბატონები (ყვავილი)* და სხვა გადამდები სენი. ეს პრობლემა ქართულ ეთნოლოგიაში დღეს სათანადოდაა შესწავლილი (ნ. აბაკელია). ეს სათანადო დონე, ალბათ, ერთგვარად სხვაგვარი იქნებოდა, რომ არა თედო სახოკიას ნარკვევი, რადგან ის აფიქსირებდა იმ ვითარებას, რომელიც მისი ბებიებისა და პაპების დროს არსებობდა სამეგრელოში.

იგივე შეიძლება ითქვას ნარკვევზე „ყვავილ-ბატონები საქართველოში (ერთი გვერდი სახალხო ექიმობისა)“, რომელიც, როგორც ზემოთ აღინიშნა ჯერ კიდევ 1903 წელს წაიკითხა პარიზის საანთროპოლოგიო საზოგადოების სხდომაზე. ქართველმა ხალხმა ინფექციური დაავადებების შესახებ, რომლებსაც „ბატონები“ ავრცელებდნენ, გარკვეული წარმოდგენები შეიქმნა. ეს არცაა გასაკვირი, რადგან ეპიდემიებს ხშირად გამანადგურებელი შედეგები ჰქონდა, ისინი ზოგჯერ მსოფლიოში მიმდინარე ეთნიკური პროცესების ხელშემწყობნიც იყვნენ. ამ საკითხზე საუბარს აღარ გავაგრძელებთ, მხოლოდ იმას აღვნიშნავთ, რომ „ბატონები“ იერარქიული სიძლიერით იყოფიან ორ კატეგორიად. პირველ კატეგორიაში მოქცეული არიან „დიდი ბატონები“ – შავი ჭირი, ხორველა, ყვავილ-ბატონები, მეორეში – წითელა, ქუთრუშა, ყელჭირვება, ყივანახველა და სხვ.

ქართველ ხალხს დიდი ტრადიციები ჰქონდა ახალ წელთან დაკავშირებით. თედო სახოკია წერდა: „ახალი წლისათვის მეგრელებს აგრეთვე უქვიათ რომაული სახელი – *კალანდა*. ითვლება დასაწყისად ადამიანის როგორც სულიერ, ისე ხორციელ ცხოვრებისა აქედან მოკიდებული თორმეტი თვის განმავლობაში. სამეგრელოს მკვიდრთ კალანდა წარმოდგენილი აქვთ როგორც ღვთაება, რომელიც მოგზაურის სახით მოეკვლინება ხოლმე შორეულ და უცნობ მხრიდან. მათთვის თან მოაქვს როგორც წყალობა, ისე უწყალობა, რო-

⁴⁷ გ. ჩიტაია. რედაქტორისაგან. თ. სახოკია. ეთნოგრაფიული ნარკვევები. თბ. 1956, გვ. 6.

⁴⁸ თ. სახოკია. ეთნოგრაფიული ნარკვევები, გვ. 7.

გორც სვიანობა, ისე უბედურება. ამ შემთხვევაში თუ ყველაფერი არა, მთავარი მაინც დამოკიდებულია იმაზე, თუ ადამიანი რამდენად სათანადო და შესაფერისი პატივით დაუხვდება ამ თაყვანსაცემ ღვთაებას. ეს დახვედრა კიდევ გამოიხატება ყოველი საახალწლო წესების აღსრულებით. საკმარისია მეგრელმა ერთი ბეწოთი დააკლოს რაიმე ამ წესებს, რომ თავზე დაიტეხოს ესა თუ სამწუხარო უბედურებანი, კალანდის რისხვისაგან გამომდინარნი⁴⁹. ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ავტორს ყურადღების მიღმა არ რჩება ყველა ის რიტუალი, რომელიც მეგრელის ოჯახში კალანდობას სრულდებოდა. განსაკუთრებული სიზუსტითაა გადმოცემული კალანდის სიმბოლოს „ჩიჩილაკის“ დამზადება.

თედო სახოკიას სამეცნიერო მემკვიდრეობაში, ვფიქრობთ, ერთ-ერთი გამორჩეულია ნაშრომი „წმ. გიორგის კულტი და ღვთის სამართალი“. იმდენად დიდი იყო წმიდა გიორგისადმი მოწიწება და თაყვანისცემა სამეგრელოში, რომ ხალხის რწმენით ის სამეგრელოს მკვიდრი იყო და ბრძოლებში მუდმივად მათ ლაშქარს ედგა სათავეში. აგრეთვე ლხინის სუფრის სათავეში მჯდარა ყოველთვის და სიმღერასა და მოლხენაშიც ბადალი არ ჰყოლია. ეთნოლოგის მიერ მოყვანილ მასალას წმიდა გიორგის შესახებ მრავალმხრივი მნიშვნელობა აქვს. ერთ-ერთი კი ის გახლავთ, რომ სამეგრელოში მისი სალოცავი ყველაზე ძლიერი იყო და ეს ყველაზე ძლიერი სალოცავი დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე მდებარეობდა, ისტორიული სამურზაყანოს უკიდურეს ჩრდილო-დასავლეთ მხარეს; საუბარია *ილორის წმიდა გიორგის* შესახებ. ილორის წმიდა გიორგის მთელი სამეგრელოს მოსახლეობა ემობოდა. ასეთი სახის ძლიერი, ცენტრალური სალოცავები კი ქართველ ხალხს არა განსახლების არეალის განაპირას ჰქონდა, არამედ ცენტრში. ასე რომ, ეს ფაქტი პირდაპირ მიუთითებს იმის შესახებ, რომ მეგრელთა განსახლების არეალი თავის დროზე საკმაოდ შორს ვრცელდებოდა. საინტერესოა ის ეთნოგრაფიული მასალა, რომ ილორის წმიდა გიორგის შესაწირის იმერეთის მეფეც კი უგზავნიდა. სწორედ იმერეთის მეფეს შეუწირავს ილორისათვის ხატის ყმებად და მსახურებად კაკაბაძეთა გვარის რამდენიმე წარმომადგენელი, რომელთა შთამომავალნი დღესაც ცხოვრობენ ილორში ოღნავ განსხვავებული გვარით – კაკაბანძე.⁵⁰

თედო სახოკიას ნაშრომის თანახმად, ილორის ეკლესიაში ინახებოდა აგრეთვე რკინის მშვილდი, რომელშიაც უნდა გატარებულიყვნენ სხვადასხვა

⁴⁹ თ. სახოკია. ეთნოგრაფიული ნარკვევები, გვ. 40.

⁵⁰ თ. სახოკია. ეთნოგრაფიული ნარკვევები, გვ. 60.

ავადმოფნი, ვინც წმიდა გიორგის შესთხოვდნენ სწეულებათაგან განკურნებას. წმიდა გიორგის წინაშე შუამდგომლობის როლში გამოდიოდა *მეხატული*, ანუ *ხატის მსახური* გვარად *მერჭულე*. ეს თანამდებობა ამ გვარში შემკვიდრებით გადადიოდა. ამავე გვარში ინახებოდა ის ცული, რომლითაც იკვლოდა გიორგობას წმიდა გიორგის მიერ მოყვანილი ხარი.⁵¹ ეს მასალა ჩვენ ფრიად საყურადღებოდ მიგვაჩნია. მერჭულეები დღესაც ცხოვრობენ ილორში. ეს გვარი ანალოგიას ჰპოვებს გვარსახელთან – *მერჩულე*. ილორის წმიდა გიორგის შემდეგ სამეგრელოს ყველაზე ძლიერ სალოცავად, როგორც თელო სახოკია გადმოგვცემს, *ხეთის წმიდა გიორგი* ყოფილა: „ილორის წმ. გიორგის შემდეგ მეორე ადგილი უჭირავს მეგრელთა ცხოვრებაში ხეთის წმ. გიორგის. ...ხეთის წმ. გიორგი ძლიერებით თითქმის ეჯიბრებოდა ილორისას“. ისევე როგორც სხვა ქართულ ეკლესია-სალოცავებს ხეთის წმიდა გიორგისაც ორი საბრძანებელი ჰქონია – დაბლა ხის ეკლესიაში და ზევით – ურთას მთაზე. მეგრელები, როდესაც დანაშაული ედებოდათ ბრალად, ძირითადად სწორედ ამ სალოცავებში იფიცებოდნენ. ასე რომ, როგორც თელო სახოკია გადმოგვცემს, წმიდა გიორგი მეგრელთა რწმენით უზენაესი მოსამართლეც იყო. ამ მასალებს, რომლებიც ეთნოლოგს აქვს წარმოდგენილი, დიდი მნიშვნელობა იმითაც აქვს, რომ მეცნიერის მოღვაწეობის დროს ტრადიციების დიდი ნაწილი უკვე დაიწვეება იყო მიცემული. აღნიშნულ თემაზე საუბარი გვინდა იმით დავამთავროთ, რომ კითხვა დავსვათ: ქრისტიანთათვის წმიდა გიორგი ერთი წმინდა იყო. რატომ ჰქონდათ ქართველებს ის რამდენიმე ღვთაებად წარმოდგენილი? რატომ იყვნენ ისინი სხვადასხვა ძალი-შემღებისანი? ვფიქრობთ, ამაში გამოსჭვავის ძველი ქართული ტრადიცია სხვადასხვა სალოცავების შესახებ.

უნდა დავასკვნათ, რომ წმიდა გიორგისადმი მეგრელთა თაყვანისცემა ანალოგიას პოულობს საქართველოს სხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებთან, ყველა ქართულ ტერიტორიულ/ლოკალურ ჯგუფს ერთნაირი დამოკიდებულება ჰქონდა აღნიშნული წმიდანისადმი, მნიშვნელობა არა აქვს ისინი მთიელები იყვნენ, თუ ბარელები, დასავლეთ საქართველოში მკვიდრობდნენ, თუ აღმოსავლეთ საქართველოში.

ქართულ ეთნოლოგიაში ყველაზე სრულყოფილად საქორწინო ტადიცია შესწავლილი. ამ პრობლემის მეცნიერულად შესწავლაში პიონერად თელო სახოკია გვევლინება. შეიძლება ითქვას, რომ ვრცელ ნარკვევში სამეგრე-

⁵¹ თ. სახოკია. ეთნოგრაფიული ნარკვევები, გვ. 61-62.

ლოში არსებული საქორწილო ტრადიციები სრულყოფილადაა შესწავლილი. ნაშრომში ყურადღება გამახვილებულია არსებით საკითხებზე. ეთნოლოგი აღნიშნავს: „ეს წერილი მეგრელთა ცხოვრებისა რეზულტატია ჩვენი პირადი და უშუალო დაკვირვებისა. მხოლოდ ნაწილობრივ მოვიშველიეთ ლიტერატურა, რომელიც, ... მეტად მწირ მასალას იძლევა. ... აღწერილი საქორწილო ჩვეულებანი ასე თუ ისე წმინდად შემონახული არიან საქართველოს იმ კუთხეებში, რომელნიც გეოგრაფიულად გონებრივსა და საადმინისტრაციო ცენტრების უშუალო გავლენას დაშორებულნი არიან“.⁵² ძნელია ეთნოლოგს ამ სიტყვებში არ დაეთანხმო. არა მარტო საქორწინო ტრადიციები, არამედ ყველანაირი წეს-ჩვეულება თავისი თავდაპირველი და შეურყენელი ფორმით სწორედ ასეთ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებში იყო შემორჩენილი. მათ შორის სამეგრელოს განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს. აღნიშნული ნაშრომის პირველ სტრიქონებში ეს აზრია გატარებული: „ქართველ ტომთა შორის, სვანებისა, ფშავთა და ხევსურთა შემდეგ მეგრელთ ჩვენს დღემდე შემოუნახავთ საქორწინო ჩვეულებანი, შეიძლება ითქვას, თავიანთის ძველებური სიწმინდითა და ხელშეუხებლობითა, და ამას ვხედავთ ქრისტიანულ სარწმუნოების გვერდით“.⁵³ თედო სახოკიამ მეგრელთა საქორწინო ტრადიციებიდან უმთავარესს საკითხებს მიაქცია ყურადღება; ესენია: მკაცრი ეგზოგამია, ნათესაობის ფორმები, შვილად აყვანის წესი, ერთი ბატონიდან მეორე ბატონთან გაქცევისას ეკლესიის ბოქლომისათვის კისრის მიბმა, საქორწინო ასაკი, დანიშნის წინაპირობა, მზითევი, საქორწილო რიტუალი, ქორწილის დრო, სახლში პატარძლის შემოყვანის ცერემონიალი, პირველი ღამე, ზელსიძეობა. ეთნოლოგს აქ მხოლოდ ერთ ციტატას დავკვსესხებით: „ქორწილები სამეგრელოში, ჩვეულებრივ, შემოდგომითაა ხოლმე, ჭირნახულის დაბინავების გათავებისას. წელიწადის ამ დროს მეგრულად ჰქვიან „დამორჩილი“ – დამორჩილებული, ე. ი. ბუნებაა დამორჩილებული იმით, რომ იმისაგან მხვნელ-მთესველის მიერ აღებულია ყველაფერი, რის აღებაც კი შეიძლებოდა ზაფხულის შრომის შემდეგ. შემოდგომასზე მეგრელი გლეხის მდგომარეობა შედარებით კარგია და ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ ქორწილებს ამ დროს მართავენ. ქორწილები ნაშობევსაც იმართება ხოლმე, ყველიერის დადგომამდე. ამ შემთხვევაში მოსჩანს გავლენა საეკლესიო კანონებისა, რომლებიც მარხვაში ჯვარის წერას უკრძალავს; გაზაფხულზე და ზაფხულში ქორწილი იშვიათ-

⁵² თ. სახოკია. ეთნოგრაფიული ნარკვევები, გვ. 71.

⁵³ თ. სახოკია. ეთნოგრაფიული ნარკვევები, გვ. 70.

ადაა, რადგან ჭირნახული უკვე იღევა და შემოდგომის უხვობა არ არის“.⁵⁴ დავსძენთ, რომ თედო სახოკიას მიერ მოყვანილი მონაცემების უმეტესობა, როგორც საქორწინო, ისე სხვა ტრადიციებთან დაკავშირებით, ანალოგს ჰპოვებს საქართველოს სხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებთან.

პირველი ქართველი პროფესიონალი ეთნოლოგის ყურადღების არეში მიცვალებულთან დაკავშირებული ტრადიციებიც მოექცა. ისევე როგორც საქორწინო ტრადიციებთან, მიცვალებულის ძველი ქართული წეს-ჩვეულებებიც სამეგრელოში იყო დაცული. საამისოდ თედო სახოკიას მიერ მოხმობილი მასალა შეიძლება დავიმოწმოთ: „მეგრელის რწმენით, ამ ქვეყნად ბავშვი გაჩნდება თუ არა, ცას მისი სახელის ვარსკვლავი „მიეკერება“. ეს ვარსკვლავი განსახიერება იქნება დედამიწის ამ ახლადდაბადებული მცხორებისა“; როდესაც სამეგრელოს მკვიდრი მთვარიან ღამეს აურაცხელ ვარსკვლავებით მოოჭვილ, ლაჟვარდ თალს ცისას უჭვრეტს და ერთბაშად დაინახავს, რომ ჯერ ერთი და მერე სხვა ვარსკვლავები „ციდან სცვივიან“, მასა სწამს, რომ თითოეულ მათგანის ჩამოვარდნასთან და მის უგზო-უკვლოდ გაქრობასთან ... სადმე დედამიწაზე სულსა ჰლევს ადამიანის არსება, რომელსაც ეს ცას მოწყვეტილი ვარსკვლავი ეკუთვნოდა“.⁵⁵ მეცნიერი, ჩვეულებრივ, მისთვის დამახასიათებელი მხატვრულობით აღწერს გლოვის წესებს, რასაც სამეგრელოში დიდი შეცხადება, ლოყებისა და გადაღელილი გულმკერდის დაკაწვრა, სისხლის დენა და თმის გლეჯა ახლდა თან. ტრადიცია ყოფილა მიცვალებულის სასახლეში ჩადებამდე თეთრ სუდარაში გახვევა, მეოთხე ან მეხუთე დღეს დასაფლავება, შავი სამოსით შემოსვა, რომელიც უღაზათოდ უნდა ყოფილიყო შეკერილი. სამგლოვიარო გალობაც აუცილებელი იყო: „ორი გუნდი, სოფლელთაგან შემდგარი, ჰგალობს მარშს, რომელსაც „ზარი“ ჰქვია, რაც ნიშნავს: საშინელებას, უბედურებას. ზარს უსიტყვოდ ჰგალობენ, ისმის მზოლოდ ერთი გაგრძელებული „ვაი, ვაი“.⁵⁶ შორეული სოფლებიდან მოსულ ნათესავებსაც თან მოზარეები მოჰყავდათ. გლოვის მთელი პროცესი ძალიან საინტერესოა. მისი კითხვისას გიმყარდება მოსაზრება, რომ ქართველები ყოველთვის თამაშობდნენ, სპექტაკლებს დგამდნენ, მოქმედებდნენ ისე, რომ მათ გულწრფელობაში არავინ დაეჭვებულიყო. საყურადღებოა, რომ „ძველად ყოველ მოტირალს თან მოჰქონდა დამზადებული სურსათ-სანოვავე, გამომცხვა-

⁵⁴ თ. სახოკია. ეთნოგრაფიული ნარკვევები, გვ. 88.

⁵⁵ თ. სახოკია. ეთნოგრაფიული ნარკვევები, გვ. 112.

⁵⁶ თ. სახოკია. ეთნოგრაფიული ნარკვევები, გვ. 123.

რი მჭადი, მოსახარში ლობიო, ღვინო, ნიგოზი, ხახვი. ასე რომ, მიცვალებულის პატრონს ხარჯვა რისამე არა სჭირდებოდა და იოლად გამოდიოდა. მაგრამ ამ ჩვეულებას დღეს (იგულისხმება XX საუკუნის დასაწყისი, როდესაც ნაშრომი იწერებოდა რ. თ.) თავისი პირვანდელი ხასიათი ურთიერთ დახმარებისა თანდათან ეკარგვის და კომერციულ ფორმას ღებულობს^{.57}

მიცვალებულთან დაკავშირებულია კიდევ ერთი ტრადიცია, რომლის შესახებაც თედო სახოკიას დროს მხოლოდ მოგონებაა იყო დარჩენილი. როცა ესა თუ ის ადამიანი ძალზე მოხუცდებოდა და სიკვდილს ელოდებოდა, განსაკუთრებით იმ შემთხვევაში, როდესაც სახლში დამტირებელი და დამსაფლავებელი არავინ ჰყავდა, თვითონ სიცოცხლეშივე მართავდა თავის დატირებას: „ერთ დანიშნულ დღეს, ტირილის ყოველსავე წესის დაცვით, ნაცნობ-მეგობრები მოდიან და სტირიან მოხუცს, რომელიც ვითომ მიცვალებულს წარმოადგენს, მის მაგიერ მოტირალთა წინაშე „ნიშანია“ გაშლილი მოხუცისა, სჭამენ ქელეხსა, სვამენ „გარდაცვალებულის“ სულის შესანდობარსა, ხოლო როცა ნამდვილად მოკვდება, ყოფილ „მიცვალებულს“ არავინა სტირის და პირდაპირ ასაფლავებენ“^{.58} მიცვალებულის ტრადიციებზე თედო სახოკია კიდევ ბევრ საუბრობს, ბუნებრივია, ყველა მათგანზე ვერ შეგჩერდებით. მხოლოდ ერთი ციტატას მოვიყვანო: „ერთი წლის ბავშვის ცხედარს აკვანში ჩაკრულად წაასვენებდნენ დასასაფლავებლად; იქ ბავშვის სხეულს ცალკე მიწაში ჩაუშვებდნენ, ხოლო აკვანს, რომელიც ამ შემთხვევაში კუბოს მაგივრობასა სწევს, ეკლესიის გალავანში სტოვებენ. ასეთი აკვანი, მეგრულთა რწმენით, ბედნიერების მომნიჭებელია, და ვისაც სჭირდება, ეკლესიიდან წამოიღებს და თავის ბავშვს შიგა ზრდის ხოლმე“^{.59}

ამრიგად, ასეთია ძალიან მოკლედ პირველი ქართველი პროფესიონალი ეთნოლოგის თედო სახოკიას შემოქმედება. მან მნიშვნელოვანი კვალი დაამჩნია ქართულ ეთნოლოგიას; მისი მიზანი იყო არა მხოლოდ ქართული ტრადიციების წარმოჩენა, არამედ თანამედროვეობა და საქართველოს მომავალი, ქართველი ხალხის კონსოლიდაცია იმის საფუძველზე, რომ საუკუნეების განმავლობაში ქართველ ხალხს ერთი და ერთიანი ხალხური კულტურა ჰქონდა შექმნილი.

⁵⁷ თ. სახოკია. ეთნოგრაფიული ნარკვევები, გვ. 126.

⁵⁸ თ. სახოკია. ეთნოგრაფიული ნარკვევები, გვ. 127.

⁵⁹ თ. სახოკია. ეთნოგრაფიული ნარკვევები, გვ. 132.

Roland Topchishvili

Academician, Gelati Academy of the Sciences, Georgia

TEDO SAKHOKIA – THE FIRST GEORGIAN PROFESSIONAL ETHNOLOGIST/ANTHROPOLOGIST

Summary

In 1850-1900 many Georgian intellectuals who received education in Russia and Europe returned to Georgia. Those intellectuals cared about the future of people and the country. They considered that for achievement of their goals, implementation of educational system and development of science was inevitably necessary. Tedo (Teodote) Sakhokia was one of those great patriots. Tedo Sakhokia was born on 2 (14) March, 1868 in Samegrelo in the family of clergyman. He was the first professional Georgian ethnologist. He gained his professional skills in ethnology/anthropology in France first at Sorbonne University and then at a high school of anthropology. In 1903 the scientist reported his first scientific work in ethnology, which was devoted to the problem of popular medicine, to the anthropological scientific society of Paris. Due to the high scholarly value of the report, Tedo Sakhokia was elected as a foreign associate member of Parisian society of anthropologists. The above-mentioned work about Georgian traditions was the first one published abroad (in French language). He also wrote and published his ethnologic investigations in Russian, English and Italian languages. At field works, along with ethnographic materials, he also collected ethnographic material protected not only in Georgia (nowadays Simon Janashia Museum of Georgia) but abroad too (Ethnographic Museum in St. Petersburg; Musée de l'Homme in Paris) etc. Collections gathered by Tedo Sakhokia counts hundreds of samples.

The first Georgian professional ethnologist started his career by collecting material in different historic-ethnographic parts of Georgia, namely in Guria, Ajara, Samegrelo-Samurzakano, Abkhazia and Racha. Sakhokia was one of the first researchers who revealed internal economic links among historic-ethnographic regions of Georgia. The scholar dealt with almost all problems of Georgian people's life and culture – material culture, economic life, social relations and intellectual culture. He revealed great interest in folklore. He gave substantial

explanation of peculiarities of some traditions existing in different historical-ethnographic regions of Georgia, conditioned by geographic factors. Sakhokia paid great attention to Georgians' hospitality and their pre-Christian beliefs.

Sakhokia was interested not only in questions of historical ethnology. He as a scientist educated in Europe, paid also great attention to modern problems existing in different historical-ethnographic regions of Georgia. And most of all, he was interested in questions of migration of rural population.

The question of Muslem Georgians was the subject of Sakhokia's research. Therefore, the most part of his field work was devoted to Ajara. He emphasized the fact that the occupation of Ajara by the Ottomans did not cause weakening of economic and cultural links of this region with the rest of Georgia. Sakhokia paid attention to the question of migration of Adjarian Muslim population to inner provinces of the Ottoman Empire. He also wrote about Adjarians' historical memory, which served as a linking and integrating factor for Georgians living in the Ottoman Empire.

Tedo Sakhokia paid attention to the Georgian provinces of Samurzakano and Abkhazia. He even researched shepherds' life. He put special emphasis on Abkhazians' powerless condition in the Russian Empire. They were deprived of the right to reside in Sokhumi and nearby territories at a radius of 20 km. Sakhokia paid interest to the fact that the Tsarist government encouraged the Russians and Armenians to migrate to Abkhazia. He laid special emphasis on the fact that acclimatization was no less problematic for the Russians as there was a high level of mortality caused by malaria. Tedo Sakhokia's observations on ethnic composition of Abkhazia in the past is also noteworthy.

There was no need to arrange ethnographic expeditions to Samegrelo because the scientist acquired all traditions typical for Samegrelo. His ethnological studies of this region are interpreted and highly valued. His works sometimes go beyond the scope of ethnography of Georgia. All of them manifest high level of scientific knowledge related to this period. In his "Ethnographic Writings", the author surveys mythology, New Year traditions, beliefs etc. Giorgi Chitaya admittedly wrote that "given material allows to restore the Georgian people's ancient beliefs and philosophy of life".